
LES 8: BAROK, ROCOCO EN NEOCLASSICISME

De Overtreffende Trap

1600 - 1800 NA CHRISTUS

Inleiding

De gouden eeuw! Eindelijk uitgebreid Nederlandse kunstenaars. Rembrandt, Hals, Vermeer. Wat betekent barok eigenlijk? Welke invloed had de Franse koning Lodewijk de 14e? We gaan er in deze les op in. Aan het einde van de barok ontstaat een nieuwe kunstrichting, de rococo. Frivoliteit komt terug in de kunst. De “verlichting” in de wereld van de filosofen zet aan tot een ongeremde creativiteit. En na de losbandige rococo gaan we weer terug naar strak klassiek: het neoclassicisme. Drie stromingen dus tussen 1600 en 1800: (1) de barok, (2) de rococo en (3) het neoclassicisme.

Kunstgeschiedenis is een continue afwisseling van periodes van een bepaalde ‘smaak’. Romaans was klassiek en robuust. Gotiek was frivol en breekbaar. Renaissance weer klassiek en gebalanceerd. Barok wordt gepimpt klassiek. Rococo weer frivol, bling-bling en a-symmetrisch. Neoclassicisme weer terug naar klassiek, maar eerder luchtig klassiek. Zie je? Strak – Vrij – Strak – Vrij – Strak – Vrij. Of op een andere manier bekeken, variërend in dominante vorm. Romaans is horizontaal gericht. Gotiek verticaal. Renaissance horizontaal symmetrisch. Barok horizontaal symmetrisch met versiering. Rococo rond en asymmetrisch. Neoclassicisme weer horizontaal symmetrisch. Elke nieuwe generatie kunstenaars zet zich af tegen de vorige generatie.

In de periode 1600 – 1800 zien we de tegenstellingen tussen stijlperiodes duidelijk naar voren komen. Dat is erg plezierig, je kunt als beginnend kunsthistoricus tenminste duidelijk de verschillen zien. Wees gerust, het wordt pas echt een puinhoop in de stijlen vanaf 1850. Nu nog even niet.

Dus, in deze les kijken we naar:

Barok (1600-1725)

Rococo (1725 – 1760) en

Neoclassicisme (1760 – 1840)

Een periode van ruim 200 jaar waarin we een aantal geweldige kunstenaars gaan ontmoeten.

Barok (1600 - 1725) - Klassiek met overdaad

Het woord “barok” komt van het Franse “[baroque](#)”, wat ‘bizar’ of ‘vreemd’ betekent. Anderen zeggen dat het is afgeleid van het Portugese woord “[barroco](#)”, wat ‘onregelmatig gevormde parel’ betekent. Barok dus als een vreemde onregelmatige parel... Er zit iets in van overdadigheid en overdrevenheid. De term “barok” werd pas later vanaf de achttiende eeuw gebruikt om misprijzend aan te geven dat na de *geweldige* renaissance periode een nieuwe tijd aanbrak van [overdreven](#) kunst. Overdreven vond men het. Vooral de protestanten vonden het te extravagant en niet passen in de Godsvruchtige soberheid. De katholieken daarentegen wilden via de barok extra benadrukken dat de katholieke godsdienst en haar kunstwerken superieur waren aan de afvallige protestanten. Ze starten zoals we in de vorige les hebben gezien een campagne tegen de protestante reformatie – deze campagne heet dan ook de [contra-reformatie](#).

Tegenwoordig wordt de term “barok” gebruikt om de [kunstperiode van de zeventiende eeuw](#) aan te geven. Komt het uit de zeventiende eeuw, dan is het barok. Of het nu een schilderij, een beeldhouwwerk, een gebouw of een muziekstuk is. Kijk, dat maakt het wat gemakkelijker.

Die zeventiende eeuw wordt in Nederland de ‘[Gouden Eeuw](#)’ genoemd. De handelsgeest van de Nederlanden doet in 1602 de Verenigde Oost-Indische Compagnie (“VOC”), ontstaan zodat veel grondstoffen vanuit Indonesië naar de Nederlanden werden gebracht. Nederland wordt een belangrijke schakel in de wereldhandel. De stad Amsterdam groeit in korte tijd enorm. Omdat de rivier de Schelde vanaf 1585 werd geblokkeerd door de Nederlanders om de Spanjaarden dwars te zitten die Antwerpen bezetten, verschoof de rijkdom van Antwerpen naar Amsterdam. Veel kunstenaars gingen daardoor óók van Antwerpen naar Amsterdam. Daarnaast zie je dat onderdrukte protestanten uit Europa hun toevlucht zoeken in de Nederlanden, waaronder de zogenaamde ‘[Hugenoten](#)’.

Hoewel ook de zeventiende eeuw een tijd van vrijwel continue oorlog is, beleeft Nederland een grote opbloei. In de zeventiende eeuw was, ondanks de vele oorlogen, Nederland ‘*the place to be*’.

Die zeventiende eeuw is een tijd van grote tegenstellingen. De renaissance stelde zoals je weet de mens en het aardse weer als middelpunt in plaats van het Christelijke. Deze gedachte werd doorgezet in de zeventiende eeuw, waar de [burgerij](#) steeds rijker werd door nieuwe ontdekkingsreizen en wereldhandel. Maar de opkomst van het protestantisme en de latere reactie vanuit het katholieke kamp, de contrareformatie, bracht steeds de Christelijke boodschap terug. De kunst werd in de katholieke gebieden door de kerk gebruikt om het verhevene van het katholieke geloof aan te duiden ten opzichte van de protestantse ketteren. Een kerk moest niet alleen mooi zijn, het moest de [overtreffende trap van mooi](#) zijn. De gewone burger die een kerk binnenwandelde moest het gevoel krijgen van ‘dit is het enige ware geloof’. Kunststukken richtten zich vooral op [Maria](#) (waar de protestanten minder mee hadden), katholieke [heiligen](#) en op de [Dag des Oordeels](#) waarop afgerekend zou worden met de ketterse protestanten.

Wat moet je daar nou als zeventiende eeuwse burger mee? Aan de ene kant gold het motto “Pluk de Dag” (geniet van het hier en nu of in het Latijn ‘[Carpe Diem](#)’) terwijl aan de andere kant het motto gold “Gedenk te Sterven” (denk aan het hiernamaals of in het Latijn ‘[Memento Mori](#)’). In de kunst zie je dit terug. De broosheid van het rijke aardse leven komt vaak terug als thema in de kunst. Bijvoorbeeld als stillevens met allerlei luxe voorwerpen als Chinese vazen, buitenlandse bloemen zoals tulpen, zilveren kannen en prachtige damasten tafelkleden, maar ook met een

doodshoofd erbij. Bedenk, zegt de schilder, dat na al dit moois op aarde er ook een dag van afrekening gaat komen. Vergeet uw Godsdienst niet! Zo'n schilderij met een schedel erop heet een "**Vanitas**". Vanitas is Latijn voor *Ijdelheid*; de boodschap is dan ook je ijdelheid te laten varen. Hiernaast staat er als voorbeeld eentje uit 1643 van ene Adriaan van Utrecht. Mooie bloemen naast een schedel. Naast doodshoofden werden ook wel **dovende kaarsen** of **zandlopers** gebruikt als symbool dat de aardse tijd zal verlopen. Deze tegenstelling tussen Memento Mori en Carpe Diem komt in de kunst van de zeventiende eeuw ook naar voren in de scherpe tegenstelling tussen licht en donker en zware schaduwen, maar daarover later meer.

Barok - Adriaan van Utrecht - 1643 - Vanitas - Privé collectie

Bedenk dat die 'Gouden Eeuw' ook zo genoemd wordt in Engeland, Frankrijk en Spanje. Ook daar zien we in de zeventiende eeuw een grote opkomst van de kunst. Was de vijftiende eeuw van de opkomende Renaissance sterk Italiaans gericht en was de tijd van het maniërisme in de zestiende eeuw ook voornamelijk Italiaans, vanaf de zeventiende eeuw is het zo'n beetje over met de Italiaanse dominantie. Maar het begin van de zeventiende eeuw wordt nog door één Italiaan gedomineerd, misschien de beste schilder uit deze periode.

We hebben het over Michel Angelo Merisi, maar hij werd naar zijn geboortedorp **Caravaggio** genoemd (Caravaggio 1571 – Porto Ercole 1610). Dit is een hele grote. Onthoud deze naam! Noemde ik eerder Giotto, Michelangelo of Rafaël, deze Caravaggio hoort in dit rijtje thuis. Eerder vertelde ik ook over Fra Angelico, het heilige boontje uit Florence. Deze Caravaggio was zijn tegenpool.

Caravaggio had een zeer opvliegend temperament. Hij maakte ruzie met vrijwel iedereen, raakte regelmatig in vechtpartijen betrokken en pleegde en passant in 1606 een moord.

Niet iemand die snel tot Heilige zal worden bestempeld. Tijdens de laatste jaren van zijn leven vluchtte hij van Milaan naar Rome naar Napels en naar Sicilië. Steeds op de vlucht voor de politie en op zoek naar nieuwe beschermheren. Hij stierf berooid in 1610 aan de kust van Porto Ercole: hij had bijna al zijn schilderijen aan boord van een schip gebracht omdat hij van Napels naar Rome wilde gaan om te horen of hij **gratie** kon verkrijgen. Op de laatste stop voor Rome vertrok het schip zonder hem, omdat Caravaggio na een vechtpartij de nacht in de cel moest doorbrengen. De plaatselijke commandant wist niets van zijn gratieverzoek. Caravaggio was al verzwakt en wist dat hij zonder zijn schilderijen geen brood en geen hoop meer had. Hij probeerde het schip vanuit Napels naar het noorden na te reizen, over land langs de kust, maar werd ziek in **Porto Ercole**. Monniken probeerden hem te verzorgen maar hij stierf in het plaatselijke ziekenhuis. Een tragisch leven.

Barok - Caravaggio - 1601 - Ongelovige Thomas - Museum SansSouci - Berlijn

Een barok-mens omdat Caravaggio's leven ook een **contrast** is tussen de ellendige losbandigheid van zijn leven en de verheven Christelijke werken die hij schilderde. Gehaat en geliefd door de Kerk. Hij maakte vrijwel geen fresco's,

alleen olieverfschilderijen. Schilderijen waarin (1) de **dramatiek** voorop staat, (2) alles zeer **realistisch** geschilderd wordt, een heilige wordt bijna een boerenpummel (3) hij de toeschouwer op **korte afstand**, met de neus bovenop het afgebeelde tafereel zet en (4) hij een groot contrast in **licht en donker** laat zien om het dramatische effect te versterken. Caravaggio was daarmee een voorbeeld voor veel anderen, waaronder Rembrandt. Zijn navolgers kregen zelfs een aparte naam, namelijk de ‘**caravaggisten**’. Dus echt iemand om te onthouden. Eén van zijn laatste werken, aan boord van het schip dat hij zag vertrekken, was ‘**David met het hoofd van Goliath**’. Hij schildert een zeer realistisch plaatje van het afgehakte hoofd van de reus Goliath. Maar dit afgehakte hoofd is in werkelijkheid een **zelfportret** van Caravaggio. Het schilderij hangt nu in de Musea Borghese in Rome.

Barok - Caravaggio - 1610 - David met hoofd van Goliath - Musea Borghese - Rome

Er was een beloning uitgelooft aan iedereen die het hoofd van de moordenaar Caravaggio kon bezorgen. Uiteindelijk bezorgde hij het zelf. Als zelfportret van Goliath.

Ik vertelde dat in de zeventiende eeuw de belangrijkste kunst langzaam uit Italië weggaat en naar de Nederlanden, Frankrijk en Spanje toegaat. Caravaggio geeft daarbij meteen aan dat dit niet helemaal klopt. Er is zelfs een tweede Italiaanse kunstenaar uit de 17e eeuw die net zoals Caravaggio wereldberoemd is. Maar buiten deze twee hele groten, hebben we het in Italië wel zo’n beetje gehad.

Het gaat bij deze tweede grote Italiaanse kunstenaar van de barok om een beeldhouwer, zijn naam was **Bernini**. Gian Lorenzo Bernini (Napels 1598 – Rome 1680). Een beeldhouwer die wat mij betreft tot de besten ooit behoort. Hij mag in het rijtje Praxiteles, Phidias, Donatello, Michelangelo (die hebben we al gehad) en Thorvaldsen en Rodin (die komen later nog aan bod).

Deze Bernini was een **vroom** persoon. Hij ontwierp onder andere het **Sint Pietersplein** in Rome met zijn zuilengalerij en de Egyptische obelisk in het midden, waar jaarlijks duizenden Christenen een glimp van de paus proberen op te vangen. Vergeleken met Caravaggio dus eigenlijk weer een heilig boontje. Naast dit beroemde plein had Bernini iets met **fonteinen**. Hij had een soort fonteinen-tik. Zo werkte hij mee aan het ontwerp van de beroemde Trevi-fontein in Rome (die pas veel later in 1762 door een andere architect daadwerkelijk naar zijn tekening werd gerealiseerd). Andere fonteinen zijn de Barcaccia fontein (onderaan de Spaanse trappen), de Tritonfontein of de zogenaamde Vierstromenfontein (waar hij opnieuw een obelisk gebruikt). Je struikelt in Rome over de Bernini fonteinen.

In de Sint Pieter kerk zelf ontwierp hij rond 1630 het **baldakijn**. Een baldakijn is een soort overkapping ter bescherming of verering van iemand. In dit geval ter verering van Sint Petrus die onder de kerk begraven ligt. Bij dit baldakijn leefde Bernini zich helemaal uit. Het werd een symbool voor de barok. Een symbool van overdaad, van “over-the-top”. Van bijna “te” perfect. Gedraaide zuilen, want normale zuilen zijn te gewoon. De zuilen staan op marmeren voeten en zijn bekleed met brons. Bovenaan houden engelen het dak omhoog, kijkend naar de vier windstreken. De

Barok - Bernini - 1633 - Baldakijn - St Pieter - Rome

overwinnende kerk, symbool van de overwinning op de protestantse verdwaalden. Het centrum van de katholieke kerk. Hij gebruikt in zijn bronzen versieringen natuurlijke vormen als boomtakken, bloemen maar ook hagedissen.

In het brongieten hanteert hij de verloren-was methode maar omdat hij échte hagedissen gebruikt, die tijdens de verhitting uiteraard het loodje leggen, noemt men de methode van Bernini de “verloren hagedis” methode.

Maar ik vertelde dat hij eigenlijk een beeldhouwer was. Inderdaad. Hij maakt werkelijk levensechte, bewegende, emotionele, dramatische beelden. Perfect gemaakt. Het marmer lijkt zacht, zoals bij de Aphrodite van Cnidus van Praxiteles of de Piëta van Michelangelo. Een Bernini beeld valt meteen op. Je kunt van hem zeggen wat je wilt, maar hij maakte geen ‘standaard’ beelden. Vooral door het uitbeelden van de emotie. Volgens velen was zijn werk ook te “erotisch”. En dat voor een heilig boontje.

Op zich was dat begrijpelijk. Alle vroegere goede beeldhouwers hadden nooit een naakte man en vrouw verstrengeld gebeeldhouwd. Praxiteles maakte alleenstaande beelden. Phidias maakte beelden van Goden in de strijd. Donatello maakte ook klassieke alleenstaande beelden, met misschien hier en daar een naakte knul. Michelangelo maakte ook het liefst beelden van mooie mannen.

Nog niemand had beelden gemaakt van een verstrengelde naakte man en vrouw, ook al stelde het een Pluto en Proserpina voor. In de renaissance zouden ze gezegd hebben ‘dit is niet meer neoplatonisch te verklaren’.

Barok - Bernini - 1622 - Pluto en Proserpina (detail) - Musea Borghese - Rome

Barok - Bernini - 1647 - De Extase van Theresa - Sa Maria della Vittoria - Rome

Maar Bernini's meest bekende beeld staat in de Santa Maria della Vittoria kerk in Rome. Het gaat om de heilige Theresa. Voor deze non verscheen een engel, die haar hart doorboorde met een lans en haar ‘in vuur en vlam’ achterliet door Gods liefde. En precies zo heeft Bernini haar uitgebeeld. In vuur en vlam. Het lijkt wel of ze kreunt van genot. Sterker nog, het lijkt er verdacht veel op dat Theresa een erotisch hoogtepunt beleeft.

Dit beeld, bedoeld als uitbeelding van Gods Liefde, heeft tot veel discussies geleid. Aan weerskanten van het beeld zijn de opdrachtgevers uitgebeeld, de familie Cornaro, die zelf ook in een heftige discussie verwickeld lijken. Overduidelijk een spraakmakend geheel. Maar afgezien van dit debat, is de uitdrukking vol emotie. Er zit beweging in de engel en in Theresa. De plooiën in haar gewaad zijn extreem vervormd, niet meer strak vallend maar gekreukt. De belichte hemelse stralen boven het werk completeren het geheel.

En als Bernini nou één zo'n beeld van een non in extase gemaakt had, oké. Maar hij maakte er nog één, van de Heilige Ludovica Albertoni. Dit keer in de S. Francesco a Ripa kerk in Rome. Dit kon toch geen toeval meer zijn? Bernini had niet alleen iets met fonteinën, hij had ook iets met vrouwen in extase. Iedereen zijn hobby, laten we maar zeggen.

Barok - Bernini - 1647 - De Heilige Ludovica - S Francesco a Ripa - Rome

Een ander wereldberoemd beeld van Bernini is een [David](#). Had Caravaggio deze David geschilderd terwijl David het hoofd van Goliath in zijn hand hield, Bernini laat ons alleen David zien. David heeft een enorm verbeterd uitdrukking op zijn gezicht. In zijn hand ligt de slinger waarmee hij de reus Goliath zo meteen knock-out gaat schieten. We zien emotie, we zien spanning, we zien beweging, we zien een soort maniëristische gedraaide houding. Ga eens kijken in de Musea Borghese in Rome.

Barok - Bernini - 1624 - David - Musea Borghese - Rome

We hebben nu een klassiek thema (renaissance), anatomisch perfect (renaissance) vrijstaand (renaissance), gedraaid (maniëristisch), emotioneel (barok) beeld. Bij de Griekse Hellenistische beelden, denk aan de Laocoön, zagen we dit ook zo. Emotie. Dramatiek. Gedraaide torso's. De cirkel is rond. Barok lijkt op de Griekse hellenistische periode en de renaissance op de Griekse klassieke periode.

Ook voor de kerk had dit betekenis. De overwinning van het Goede op het Kwade. Onthoud deze Bernini. Hij is degene die beweging en levensechte emotie in marmer vast kon leggen. Levensechter dan in de hellenistische periode. Met meer beweging en spanning dan Michelangelo of Donatello. De beelden van [Michelangelo](#) hebben iets verhevens en [afstandelijks](#). De beelden van [Bernini](#) zijn [dynamischer](#) en staan gevoelsmatig meer [dichtbij](#).

Op de bankbiljetten van de vroegere Italiaanse lires stonden de hoofden van de drie belangrijkste Italiaanse kunstenaars: Rafaël, Caravaggio en Bernini. Michelangelo en Leonardo Da Vinci kregen die eer niet.

En vooruit dan, nog een Italiaanse vroege barok kunstenaar. En dit keer een aparte. Het is namelijk een [kunstenares](#). Een vrouw! En ze schildert in de stijl van Caravaggio. Nu heb ik iets met vrouwelijke schilders, in de tijd dat eigenlijk alleen mannen in de kunstwereld werden geaccepteerd. Deze barokschilderes heette Artemisia [Gentileschi](#) (Rome 1593 – 1652). Ze werd schilderes omdat haar vader een beroemd schilder was, dus ze had wel wat hulp om in de wereld verzeild te raken. Van haar vader moest ze in de leer bij ene Agostino Tassi in [Rome](#). Hij leerde haar landschappen schilderen en bracht haar de beginselen van het perspectief bij. Agostino kon zijn handen echter niet thuishouden en verkrachtte Artemisia. Haar vader spande een rechtszaak aan tegen Tassi. Artemisia moest een pijnlijk gynaecologisch onderzoek ondergaan en ze werd onderworpen aan [marteling](#). Als ze met de duimschroeven aan hetzelfde verhaal vertelde, dan was er meer kans dat ze ook *echt* de waarheid sprak. Ongelooflijk. Ze verwerkte dit echter en werd één van de beroemdste schilders van haar tijd en de [eerste vrouw](#) die toegelaten werd tot de “inner circle” van schilders in Italië: de Accademia dell'Arte del Disegno in Florence. Later kreeg ze vier zonen en een dochter, echter alleen haar dochter bereikte de volwassen leeftijd. Wat ze misschien aan haar verkrachting en strijd tegen de mannenwereld overhield was een voorliefde voor het schilderen van “[Judith en Holofernes](#)”, een bijbels verhaal waarbij een vrouw het hoofd afhaakt van een slapende kerel die haar wilde verleiden. Haar bloedige “Judith en

Barok - Artemisia Gentileschi - 1620 - Judith en Holofernes - Uffizi - Florence

Holofernes” hangt in het Uffizi in Florence. Ook haar vader maakte overigens een “Judith en Holofernes”, die in het Vaticaans Museum hangt. Misschien lijkt het hoofd van Holofernes bij de Gentileschi wel op dat van Tassi. De [eerste bekende kunstschilderes](#) dus, deze Artemisia. Een dame om te onthouden. En één van de eerste Caravaggisten, kijk maak eens hoezeer haar schilderij op een Caravaggio lijkt.

Terug naar de mannenwereld. En dit keer weg uit Italië, dicht bij huis, naar [Antwerpen](#). We hebben het over ene Peter Paul. Ene [Peter Paul Rubens](#) (Siegen 1577 – Antwerpen 1640). Meester der mollige vrouwen. Schilder, uitvinder van de lopende band en geheim agent.

[Hij laat zien dat een pondje meer best mag en creëerde zodoende het “Rubensfiguur”.](#)

Hij reisde naar Italië, waar hij de werken van Caravaggio en Titiaan leerde bewonderen. Hij kwam in de kring van de hertog van Mantua en werd naast hofschilder ook [diplomaat en geheim agent](#). Hij reist van Rome naar Florence naar Madrid. In 1608 keert hij terug naar Antwerpen, waar hij trouwt met ene Isabella Brant. Deze Isabella zien we op veel schilderijen van Rubens terug. Hiernaast een huwelijkszelfportret van Rubens en Isabella (we zien dit schilderij later bijna letterlijk terug bij een Frans Hals). Rubens was enorm productief. Hij had een groot atelier in Antwerpen aan de Wapper, waar nu het museum het “Rubenshuis” is gevestigd. Peter Paul maakte zelf alleen de [hoofden](#) en de [handen](#), de rest werd door zijn leerlingen gemaakt. Zo was eigenlijk Peter Paul Rubens, en niet de latere Henry Ford, de uitvinder van de lopende band. Als Isabella in 1626 overlijdt, trouwt hij als 53-jarige later opnieuw met Hélène Fourment, die op dat moment 16 jaar oud was. Hij overlijdt in 1640 in Antwerpen en ligt daar ook begraven in de Sint Jakobskerk.

Barok - Rubens - 1609
-Huwelijkszelfportret - alte Pinakothek - München

Rubens is bekend om zijn enorm grote klassieke schilderijen met mollige naakte vrouwen. Net als zijn grote voorbeeld [Titiaan](#) kenden Koning Keizer en Admiraal deze Rubens ook. Was het niet als schilder dan wel als diplomaat. Zo kon hij tussen de grote werken door nog hier en daar een oorlog voorkomen. Hiernaast zo’n voorbeeld van die typische Rubensfiguren, dit keer de drie Gratiën, uit het Prado in Madrid. Maar ikzelf houd toch vooral van zijn [tekeningen](#). Hij kon echt prachtig tekenen. Kijk eens naar de tekeningen die hij maakte van zijn vrouw Isabella (uit het British Museum in Londen) of zijn jongste zoon Nicolaas (uit het Albertina Museum in Wenen). Deze Rubens verstond zijn vak. Hij maakte wat zijn klanten wilden zien, in de heersende klassieke stijl en vaak in de stijl van Titiaan. Maar als hij echt wilde, kon hij de emotie raken. Hij was dus Italiaans geschoold, internationaal georiënteerd, enorm productief, bedrijfsmatig ingericht, diplomaat en bleef zijn Antwerpen trouw.

Barok - Rubens - 1638 - Drie Gratiën - Prado - Madrid

Een van de **leerlingen** van Rubens was **Anthony van Dyck** (Antwerpen 1599 – Londen 1641). Mocht hij in het atelier van Rubens in het begin niet *zelf* de gezichten schilderen, want dat deed Rubens, Anthony heeft dat later voldoende ingehaald. Hij werd namelijk een heel beroemd **portretschilder**. Hij verbleef een aantal jaar in Italië (vast een tip van Peter Paul). Met de training van Rubens en zijn eigen Italiaanse ervaring ontwikkelde hij een eigen stijl waarbij hij mooie portretten maakte. Als je

klein, oud en lelijk was, dan kon Anthony er altijd nog wel iets van maken. Koren op de molen van de Engelse koning Karel de 1e. Karel was namelijk klein (1.50m), lelijk en had nog maar weinig gepresteerd. Hij werd later als enige Engelse vorst in de geschiedenis afgezet, een prestatie op zich. Toch was Karel belangrijk als kunstverzamelaar. Hij zorgde ervoor dat Artemisia Gentileschi een tijdje in **Engeland** verbleef. Hij bestelde een buste van zichzelf bij Bernini. En hij gaf Anthony van Dyck een aanstelling als hofschilder, als er maar voldoende statige portretten van Karel werden gemaakt waarop hij als sterke overwinnaar werd afgebeeld. Zoals het voorbeeld hiernaast uit het Louvre. Het beviel Karel zo goed dat hij Anthony van Dyck in 1632 in de **ridderstand** verhief. Anthony hoopte de nieuwe Rubens te worden toen die in 1640 overleed. Maar Sir Anthony had te weinig tijd om dat te bereiken, hij stierf zelf een jaar later in 1641. Van Dyck ligt chique begraven in de St Paul's Cathedral in Londen.

Barok - Van Dyck - 1633 - Karel I - Louvre - Parijs

Veel van zijn mannelijke portretten hebben een puntig baardje; in het Engels heet zo'n baardje ook een "vandycke".

Anthony maakte meer schilderijen dan alleen van Karel de 1e met zijn baardje. In het Hermitage in St Petersburg hangt een schilderij van een **familieportret** dat hij in 1621 maakte. Een familieportret van een rijke burger met vrouw en kind! In de middeleeuwen werden alleen portretten gemaakt van koningen of bisschoppen. In de renaissance ook van rijke burgers (denk aan de Mona Lisa), maar dan individueel of van moeder met kind. In de barok schildert Van Dyck opeens familieplaatjes met vader, moeder en kroost. Waar we tegenwoordig een foto van laten maken om ingelijst aan de muur te hangen. Van Dyck was de eerste **portretfotograaf voor de burgerman** geworden. De laatste

Barok - Van Dyck - 1621 - Familieportret - Hermitage - St Petersburg

keer dat we een geschilderd familieportret hebben gezien, was van de bakker en zijn gezin uit Pompeii (weet je nog?).

Van Dyck had een groot atelier, waar hijzelf alleen de **gezichten** schilderde en zijn leerlingen de rest. Net zoals Rubens vroeger. De Engelse familie van Karel de 1e werd in heel Europa bekend van hun sterk geflatteerde portretten. In 1641 moest de vrouw van Karel, koningin Henriëtte Maria, in ballingschap in Nederland. Toen de mensen voor het eerst de koningin in levende lijve zagen zeiden ze: "Ik dacht dat ze een prachtige vrouw was, maar ze ziet eruit als een klein vrouwtje met dunne armpjes waarvan de tanden als verdedigingswerken uit haar mond steken." Misschien is Van Dyck wel de barokkunstenaar die niet alleen het familieportret van de burger, maar ook het **retoucheren** heeft uitgevonden.

In **Frankrijk** kwam er in 1661 een nieuwe koning aan de macht, die het begrip “barok” pas echt deed leven. Deze nieuwe koning heette **Lodewijk de 14e**, zijn bijnaam was de **Zonnekoning**. Net als Karel de 1e liet hij zich graag vastleggen op flatterende portretten. Hij liet een enorm kasteel bouwen in Versailles, waar hij allerlei zalen inrichtte die alle pracht en praal van het Franse Rijk zouden moeten uitstralen. Hij liet een **spiegelzaal** aanleggen, wat nog nooit vertoond was omdat elk stuk glas handgeblazen werd. In de ruimtes rond de slaapkamer waar hij zijn gasten ontving stonden **zilveren meubels**.

Louis XIV (Lodewijk 14e)

Ook als de koning *niet* aanwezig was moest men toch naar het bed buigen. Hoezo **kapsones**.

Vaak wordt de barokstijl met Lodewijk de 14e in verband gebracht. In Versailles nodigde hij veel bekende kunstenaars uit, waaronder Bernini. Hij wilde **absolute macht**, door God aan hem gegeven, ook in de kunsten. Hij richtte de **Koninklijke Academie** voor Beeldhouwkunst en Schilderkunst op. Dit betekende dat kunstenaars in dienst van de staat konden werken in de Academie en niet meer afhankelijk waren van de gilden. Werd je toegelaten tot de Academie, dan was je meteen hofleverancier. En Lodewijk had hiermee direct controle op de kunst. De rol van de lokaal gerichte gilden werd kleiner, de rol van de nationaal gerichte Academie werd groter.

Barok heeft een klassieke basis (voorkomend uit de renaissance) maar daarop liggen veel dure en bewerkelijke versieringen. Klassieke symmetrie met gouden krullen erop. Rijkelijk bewerkte klassiek ogende meubelen, met veel inlegwerk van zeldzame materialen uit verre oorden. Was Bernini al “over the top” met zijn beelden in Italië, de Zonnekoning spande de kroon. Kijk bijvoorbeeld eens naar dit meubelstuk, gemaakt voor Versailles door ene André Charles Boulle. Een klassiek symmetrisch meubelstuk, bedoeld om allerlei spulletjes in tentoon te stellen, een zogenaamd **kunstkabinet**. Het kabinet is ingelegd met koper, allerlei zeldzame houtsoorten, **schildpad** en messing. Het meubelstuk staat op goudbeschilderde poten in de vorm van leeuwenklauwen. André Charles Boulle is hier een hele tijd mee zoet geweest. Enorm rijk bewerkt. Overdadig versierd, maar klassiek symmetrisch met Ionische zuilen. Over the Top. In het Rijksmuseum.

Wat gebeurde er in de schilderkunst in dit Frankrijk van de Zonnekoning? Eigenlijk niet zoveel. Franse barok schilderkunst concentreert zich rond twee schilders, die hoofdzakelijk in Rome werkten. De Italiaanse schilderkunst was na Caravaggio zo afgezaakt dat Franse schilders in Rome de dienst uitmaakten. De eerste schilder was **Nicolas Poussin**, de andere **Claude Lorrain**. Twee aparte schilders met een apart verhaal eromheen. Poussin en Lorrain zijn schilders die in Rome sterk onder de indruk raakten van de **oude klassieke bouwwerken**. Hun schilderijen staan er vol mee. Er is altijd wel een Grieks tempeltje of Romeins paleisje te zien. De klassieke thema's en klassieke landschappen en bouwwerken op hun schilderijen geven aan dat Poussin en Lorrain echte “klassiek-lovers” waren. Liefhebbers van de klassieke Griekse en Romeinse stijl heten in de kunstgeschiedenis “**classicisten**”.

Tijdens de barok heb je dus een lijn van schilders die de licht-donker **Caravaggio** stijl volgt (waaronder Gentileschi en Rembrandt), een stijl die de **Titiaan** stijl volgt (waaronder Rubens en Van Dyck) en een stijl die klassieke landschappen met klassieke bouwwerken centraal stelt: de **classicisten** zoals Poussin en Lorrain. Barok schilderkunst is dus echt een verzameling van deze drie verschillende stijlen.

Eerst **Nicolas Poussin** (Les Andelys 1594 – Rome 1665). Over deze schilder van klassieke en bijbelse taferelen bestaan veel geheimzinnige geruchten. Zijn populariteit is enorm toegenomen nadat onder andere in het boek “Da Vinci code” van Dan Brown werd gesuggereerd dat het werk “**Et in Arcadia Ego**” zou verwijzen naar een geheim genootschap. Dit mysterieuze schilderij maakte Poussin rond 1638 en hangt in het Louvre. Een herder wijst op een stukje tekst op een graf. De tekst zegt “Et in arcadia ego”, wat in het Latijn “zelfs ik was in Arcadia” betekent. Arcadia is een streek in Griekenland dat symbool staat

Barok - Nicolas Pousin - 1638 - Et in Arcadia Ego - Louvre - Parijs

voor een heerlijk landelijk leven, waar herders en herderinnetjes vrolijk tussen de schapen dansen en onbekommerd wijn drinken. Omdat dit op een grafzerk staat, geeft het aan dat zelfs de Dood in het idyllische Arcadia bestaan heeft. De Dood is overal, leef dus in de wetenschap dat je zelf ooit zult sterven en dat de dag van de afrekening gaat komen. Opnieuw een soort ‘Memento Mori’ (weet je nog, de barokgedachte van “gedenk te sterven”).

Hoe dan ook, sommige denken dat “Et in Arcadia Ego Sum” een anagram is van “Arcam Dei Tango Iesu” wat betekent “Ik betast het graf van God – Jezus”. De tombe op het schilderij zou het graf van Jezus voorstellen, wat zou inhouden dat Poussin een ingewijde was bij een geheimzinnig genootschap dat weet waar Jezus in Frankrijk begraven ligt.

Voldoende speculaties dus rondom dit schilderij. Ik merk zelf dat ik bij schilderijen van Poussin soms ook een beetje op hol sla. De armen en benen en lichaamshoudingen van de figuren op zijn schilderijen staan er altijd een beetje raar bij. Het lijkt wel alsof de ledematen van de personen letters van een denkbeeldige spreuk vormen. Kijk maar eens naar “Et in Arcadia ego”. Vormen de armen, benen en lichamen van de linkse twee herders niet net de letter “G”? Anderen zien in de stokken van de herders geometrische patronen die op een landkaart aangeven waar Jezus (in Zuid-Frankrijk) begraven ligt. Ik vertelde eerder dat er bij het interpreteren van de schilderijen van Botticelli veel fantasieën loskomen, maar Poussin is wel de schilder met het grootste aantal mysterieuze verhalen. Hij wordt gezien als de belangrijkste Franse barokschilder.

Poussin schilderde allerlei prachtige landschappen, maar deze landschappen waren slechts achtergrond bij zijn figuren. Het gaat bij Poussin om de figuren in het landschap. Een andere Franse barokschilder legde wel de nadruk op het **landschap**. Een landschap met klassieke bouwwerken en, als het even kon, een haventje. De figuren in het schilderij zijn vaak maar klein en spelen een bijrol. Hij vertelde zijn opdrachtgevers dat hij hen voor hun geld een landschap leverde, de figuren kregen ze er gratis bij. Zijn naam was Claude Gellée, maar iedereen noemde hem **Claude Lorrain** (Chamagne 1600 – Rome 1682)

naar de Franse provincie Lorraine (Lotharingen) waar hij geboren was. De latere beroemde Engelse landschapschilder John Constable noemde Lorrain de meest perfecte landschapschilder die de wereld ooit gezien had. Lorrain was dan ook erg bedreven in het schilderen van lichtinval op bomen, struiken, takjes en gebouwen. Hij schilderde het landleven in Italië, waar overal wel ergens een Romeinse ruïne stond. De natuur werd, net zoals bij Poussin, op een **geïdealiseerde** manier weergegeven. Toch was er nog niemand geweest die een landschap zo **natuurgetrouw** kon maken als hij. **Hij ging zelf het veld in**, om schetsen te maken die hij later in zijn atelier afmaakte. Dat was helemaal vernieuwend. Er ontstond pas twee eeuwen later een stroming die hetzelfde buitenwerk deed (de zogenaamde “School van Barbizon”, maar daarover later).

Barok - Claude - Landschap met Aeneas in Delos - 1672 - National Gallery - Londen

Claude Lorrain werd zo populair, dat hij al tijdens zijn leven veel werd vervalst.

Als antwoord op vervalsingen maakte hij van zichzelf een boek waarin 200 tekeningen, prenten en schetsen van schilderijen van hem stonden, met vermelding van de toenmalige bezitters en waar ze zich zouden moeten bevinden. Hij noemde dit boek zijn **Liber Veritatis**, oftewel het ‘Boek der Waarheid’. Het fenomeen vervalsingen is dus duidelijk niet iets van de laatste tijd. Hadden andere schilders dit ook maar gedaan, dan was het voor de kunsthandel een stuk eenvoudiger geweest. Alleen daarom is Lorrain in de kunstgeschiedenis al uniek. Hij wordt vaak, net als Michelangelo, Rafaël en Leonardo, alleen bij zijn voornaam genoemd: **Claude**. Hij was niet alleen een voorbeeld voor latere landschapschilders zoals Constable en Turner, maar ook een voorbeeld voor de negentiende eeuwse Franse schilder Paul Cézanne. Claude dus. Toch heeft Poussin meer faam gekregen als dé Franse barokschilder. Vreemd eigenlijk, want Poussin wordt nooit alleen als “Nicolas” vermeld, alleen met zijn achternaam. Claude heeft het privilege van zijn voornaam dus wel.

Eens even kijken, waar waren we gebleven. De barok. Met de moordenaar Caravaggio. Met de verkrachte Gentileschi. Met de fonteinen- en extasefreak Bernini. Met de diplomaat Peter Paul Rubens en zijn mollige vrouwen. En Van Dyck met zijn baardjes. En de twee Franse barokschilders, die vaak in één adem genoemd worden, mysterieuze Poussin en de veel nagmaakte landschapschilder Claude Lorrain. Was het dat?

Nog niet helemaal. We hebben Italië, het huidige België en Frankrijk gehad. De hoogtijdagen werden in de barok echter vooral gevierd in de Nederlanden en in Spanje. De Gouden Eeuw, weet je nog? Eerst een kijken in Spanje, daarna in Nederland. Houd je vast. We komen nu aan bij wat sommigen de beste kunstenaars ooit noemen.

In Spanje was er een geweldige schilder in de zeventiende eeuw, genaamd **Diego Velázquez** (Sevilla 1599 – Madrid 1660). Zijn eerste werken zijn een beetje Carravaggio-achtig met veel donkere schaduwen. Toch vind ik deze eerste werken zeer geslaagd. De gezichten zijn pakkend, de stillevens zoals de waterkruiken zeer realistisch. Een belangrijk schilderij uit deze vroege periode van

Barok - Velázquez - Waterverkoper van Sevilla - Apsley House - Londen

Velázquez is de “[WATERVERKOPER VAN SEVILLA](#)”. Met een beetje fantasie zie je een soort Spaanse Caravaggio. Omdat hij een mooi portret maakte van de koning Philips de vierde, werd hij hofschilder in [Madrid](#). Hij ontmoette in 1629 Peter Paul Rubens, die als diplomaat het Spaanse hof bezocht. Peter Paul zei tegen Diego: “Vergeet die Caravaggio, ga eens een keer echt *goed* kijken in Italië!” Dat deed hij en Diego bekeek vooral Titiaans, Veroneses en Tintoretto’s. Zijn werken werden meer “Rubens”-achtig en minder “Caravaggio”-achtig. Sommige van zijn portretten zijn prachtig en doen mij ook een beetje aan de portretten van Rubens denken, zoals het prachtige portret hiernaast van zijn dienaar [Juan de Pareja](#) die in het Metropolitan in New York te bewonderen is.

Barok - Velázquez - 1650 - Juan de Pareja - MMA - New York

Barok - Velázquez - 1656 - Las Meninas - Prado - Madrid

Het beroemdste schilderij van Velázquez is “[Las Meninas](#)”, wat ‘de hofdames’ betekent, uit 1656. Het hangt, met vijftig andere Velázquez schilderijen, in het Prado in Madrid. Het is een portret van Philips de vierde, inclusief zijn hofhouding zoals de hofdames, een hofnar en de hond. Philips en zijn vrouw zien we maar klein, in een [spiegel](#) tegen de [achtermuur](#), alsof het de Arnolfini van Van Eyck betreft. Je moet daar als vorst maar de humor van inzien! En hij schildert en passant [zichzelf](#) mee terwijl hij het portret maakt. Een zelfportret in een koninklijk portret! Dat verzin je niet snel. Ikzelf vind de manier waarop Velázquez de hond rechtsonder schildert prachtig. Met een paar verfstroken, helemaal niet gedetailleerd, maar toch voor het oog heel natuurgetrouw. Bekijk die Las Meninas eens in Madrid als je er bent. Een groot schilderij, letterlijk en figuurlijk.

Twee andere beroemde Spaanse barokschilders zijn Murillo en Zurbaran. Omdat ik een enorme liefhebber ben van Spaanse barokkunst, wil ik kort even op deze schilders ingaan. Vergeef me.

[Bartolomé Murillo](#) ([Sevilla](#) 1618 – Sevilla 1682) werd geboren als veertiende zoon van een kapper. Deze Murillo schildert vooral [religieuze](#) schilderijen, zeker na 1664 toen zijn vrouw stierf en hij in een klooster intrad. Maar daarvoor maakte hij een paar geweldige “genre schilderijen”, niet religieus. De mooiste hiervan vind ik “[Twee vrouwen in het raam](#)”, uit 1660, uit de National Gallery of Art in Washington. Het lijkt wel alsof ze jou als toeschouwer uitlachen. *Het kunstwerk lacht jou uit!* Een spottend lachje. “Je

Barok - Murillo - 1660 - Twee vrouwen in het Raam - National Gallery - Washington DC

kijkt wel naar mij, maar hoe zie *jij* eruit!”. Een beetje Caravaggio. Een beetje Titiaan. Een beetje Murillo. Simpel. Prachtig.

Ook [Francisco de Zurbarán](#) (Fuente de Cantos 1598 – Madrid 1664) schildert vaak religieuze schilderijen. Zijn bijnaam is de “[Spaanse Caravaggio](#)”. Ikzelf vind hem een beetje een kruising tussen Caravaggio en El Greco, omdat hij de “clair-obscur” van Caravaggio verbindt met de “snelle stroken” stijl van El Greco.

Wat vind jij? Kijk eens naar deze “[St Franciscus](#)” uit het National Gallery in Londen. Vrijwel helemaal donker. Alleen de diagonaal met St Franciscus, alleen in de woestijn. Een paar grove verfstroken, zoals bij de hond van Velázquez. Top!

Barok - Zurbarán - 1639 - National Gallery - Londen

Philips IV legde eens zijn hand op de schouder van Zurbarán en zei: “Zurbarán, schilder van de koning, koning der schilders”. Inderdaad.

Maar we verlaten, met enige weemoed, de Spaanse barok. En we gaan naar huis. Naar Nederland. Eindelijk! Na bijna 30.000 jaar kunstgeschiedenis eindelijk een beetje vaderlandse kunst op het programma. Laten we er even goed voor gaan zitten.

Hatsiekadee. [Frans Hals](#). We beginnen meteen goed! Die lijkt een beetje op Zurbarán! Vluchtige stroken, snel thuis. Maar als je met vluchtige grove penseelstreken toch een pakkend en gelijkend schilderij kunt maken, dan ben je een “echte grote”.

Deze Frans Hals (Antwerpen 1583 – Haarlem 1666) is voornamelijk een schilder van [portretten](#). Hij stond op het oude bankbiljet van tien gulden (best een eer). Hij maakte individuele portretten en groepsportretten. Die werden vaak gemaakt voor [schutterijen](#) (een soort chique Burger Bescherming in tijden van oorlog, waar Frans zelf ook een hele tijd in gezeten had) of voor [regentessen](#) van wees- of ziekenhuizen. Frans Hals schildert levendig, niet heel gedetailleerd maar weer met die grove stroken net zoals die Zurbarán dat deed. Toch zijn de schilderijen van Zurbarán vrijwel allemaal Christelijk in zwaar clair-obscur, die van Frans Hals zijn vrijwel allemaal [burgerlijke portretten](#) en

Barok - Frans Hals - 1633 - Portret Pieter Van den Broecke - Kenwood House - Londen

in een minder donkere setting. En heel [persoonlijk](#). Er zit leven in. De pretogen fonkelen. Het glas wordt geheven. De regentessen stralen autoriteit uit. Kijk bijvoorbeeld eens naar zijn portret van Pieter van den Broecke, een VOC koopman. Levendig! Vrolijk! Persoonlijk! Van den Broecke, overigens de eerste Nederlander die ooit een kopje koffie dronk, vond het geweldig. Wat zei ik over die vader van Murillo, die kapper uit Sevilla? Frans Hals had zelf ook veertien kinderen. Vincent van Gogh vond Frans Hals een verademing tussen al die schilders die alles leken ‘glad te strijken’. Het ‘te’ natuurlijk te laten lijken. Frans Hals schilderde in grove, nonchalante, stroken, zeker aan het eind van zijn carrière, zodat het lijkt alsof het schilderij [beweegt](#). Een beetje zoals Velázquez de hond van Las Meninas schilderde. Geen groot wonder dat ook Frans Hals een inspiratiebron voor de latere impressionisten werd.

Barok - Frans Hals - 1622 - Huwelijk Beatrix van der Laen en Isaac Massa - Rijksmuseum - Amsterdam

Laten we eens een Frans Hals eruit lichten, eentje uit het Rijksmuseum in Amsterdam. En eentje die verdacht veel lijkt op het huwelijkszelfportret van Rubens en Isabella Brant (weet je nog?). Het gaat om het huwelijksportret van ene Isaac Massa, een rijke bonthandelaar, met de dochter van de Haarlemse burgemeester, een jongedame genaamd Beatrix van der Laen. Ze trouwden op 25 april 1622. Kijk eens wat je over dit schilderij kunt vertellen. Wat valt je op?

Eens kijken, Isaac en Beatrix zien er **rijk** uit. Aan het begin van de zeventiende eeuw (tot 1640) droegen rijke burgers **zwarte** kleren met een flinke **witte kraag**. Je trouwde zelfs in stemmig zwart. Beatrix heeft daarbij een “**molensteen**”, een modieuze witte geplooiide linnen kraag aan. Het portret is statig maar niet deftig, ze zien er **ontspannen** uit. Ongebruikelijk in die tijd. En ze zijn zeer verliefd lijkt het. Zij heeft haar **hand** op zijn schouder en ze laat haar nieuwe **trouwing** daarmee duidelijk zien. Isaac heeft zijn rechterhand op zijn **hart**, een teken van trouw. Hun hele compositie lijkt op een **hartvorm**, met de voeten bij elkaar en de hoofden uit elkaar. Op de achtergrond staat een **liefdestuin**, met een fontein voor **vruchtbaarheid**, een beeld van Juno als godin van het huwelijk, een paartje **pauwen** en een klassiek gebouw, netjes laat-renaissance of barok. Naast Isaac groeit een **distel**. Een beetje raar, zou je zeggen. Maar het zeventiende eeuwse woord voor distel is “mannentrouw”, wat het al veel begrijpelijker maakt. Aan de kant van Beatrix groeit een **klimop**, een altijd groene plant die zich goed “hecht”. Een teken van trouw van de vrouw. De **wijnrank** slingert zich boven hun hoofd om de boom, als teken hoe zij ook aan elkaar verslingerd raakten. Isaac ziet er gezond

bruin uit, normaal voor een bonthandelaar die veel reist, Beatrix wat bleekjes zodat ze als dame van stand extra tot haar recht komt. Rechts liggen een aantal **omgevalen vazen**, die de breekbaarheid van het leven aangeven. De compositie is een kruis met Beatrix precies in het midden als verticale lijn en de horizon als horizontale lijn. Isaac maakt de compositie speels door gewoon van de onderkant in het midden naar de linkerbovenhoek te gaan. Omdat die lijn van Isaac niet aan de andere kant een tegenlijn heeft, is de compositie asymmetrisch en meer levendig.

Best een hoop verborgen berichten in zo'n schilderij, nietwaar? Dat zien we vaak in Nederlandse schilderijen uit de barok. Door er veel naar te kijken raak je er aan gewend en zie je steeds meer. Frans Hals dus. Ogenschijnlijk nonchalant en snel geschilderd. Maar virtuoos. Vincent van Gogh vond hem geweldig. Frans Hals kon net dat ene moment vastleggen waarbij de **persoonlijkheid** van de geportretteerde naar voren kwam, terwijl de eerdere portretschilders vaak vooral chagrijnige gezichten schilderden (onder het mom van statig), waarschijnlijk omdat de geportretteerden uren achter elkaar stil moesten zitten. Volgens mij was het in het atelier van Frans Hals altijd een vrolijke boel. Misschien daarom wel de uitdrukking een 'Vrolijke Frans'.

We gaan door van Vrolijke Frans naar een meer serieus iemand die niet zozeer portretten schilderde, maar eerder huiselijke scènes. We noemen dat "genrestukken". **Frans Hals** werkte in **Haarlem** en maakte ruim 250 schilderijen, waarvan 200 portretten. Deze schilder werkte in **Delft** en maakte in zijn hele leven maar 35 schilderijen. En toch is hij wereldberoemd. Zijn naam is **Johannes Vermeer** (Delft 1632 – 1675).

Barok - Johannes Vermeer : Meisje met Parel (1665), Kantmaakster (1669), Meisje met Waterkom (1662) en Het Straatje (1657)

Vermeer maakte dus maar 35 schilderijen. Dat heeft een reden. Vermeer was namelijk erg **perfectionistisch**. Alles moest kloppen. Hij deed soms wel langer dan een jaar over één schilderij. Er zijn boeken volgeschreven over de compositie van zijn schilderijen, over de toepassingen van de "**Gulden Snede**" (weet je nog, vanuit de tijd van het Parthenon in het oude Griekenland?). Over zijn gebruik van licht om ruimte te suggereren. Hij hield vooral van **blauw** en **geel**. En van huiselijke scènes waarbij het licht uit een raampje binnenvalt. Er zijn zelfs films over hem gemaakt, bijvoorbeeld "Girl with the Pearl Earring" (**het meisje met de pareloorbel**), dat gebaseerd is op een schilderij van Vermeer dat hangt in het Mauritshuis in Den Haag. Maar deze dame met de oorbel is een portret! En hij heeft maar zo weinig portretten gemaakt! Deze dame moet inderdaad bijzonder zijn geweest voor hem. Laten we snel verder kijken naar andere schilderijen van Vermeer. Bijvoorbeeld de "**Kantmaakster**" uit het Louvre. Een meisje is bezig kant te klossen. En ze is heel geconcentreerd bezig. De achtergrond is ditmaal egaal grijs. De overeenkomst is "geel-blauw" en "jong meisje". Het Metropolitan Museum in New York heeft ook een Vermeer, genaamd het "**meisje met de waterkom**". Zie je nog meer overeenkomsten? Eigenlijk zie je geel-blauw-wit met een beetje rood op elk schilderij. En één van zijn bekendste schilderijen is het zogenaamde "**Straatje van Vermeer**" uit het Rijksmuseum. Een apart

schilderij, want we missen het geel-blauwe. Maar over de compositie is het laatste woord nog niet gezegd. Er wordt gezegd dat de Gulden Snede vaak is toegepast in het schilderij. Het is een voorbeeld van een zeer doordachte compositie, tot op de vierkante millimeter. Vermeer had veel tijd nodig om een schilderij te maken, er ging veel voorbereiding aan vooraf.

Tevens is er speculatie over 'het gezicht in de wolken' in het Straatje van Vermeer. Misschien toeval, maar als je naar de wolkenlucht links op het schilderij kijkt, dan zie je in de lucht een gezicht.

Let op de lijn van de daken uiterst links op het schilderij. De daklijn loopt naar rechts omlaag. De neus is waar de lijn bij het tweede huis omhoog gaat. De kin is waar de lijn bij het derde huis omhoog gaat. De wolken zijn de krullende haren en er is zelfs een oog gemaakt van een donker wolkje. Je ziet een gezicht van opzij gezien. Zie je het? Er zijn veel vervalsingen van Het Straatje gemaakt, maar de vervalsers hebben zelden het gezicht overgenomen. Hoe dan ook, Johannes Vermeer besteedde veel tijd aan zijn composities. Harmonie en evenwicht. Er wordt in rust gewerkt. Koele interieurs. De perfecte compositie zoekend. Er wordt gesuggereerd dat Vermeer een "camera obscura" (een soort eerste fotocamera) gebruikte bij het schilderen om elk detail zo exact mogelijk vast te kunnen leggen.

En als we het dan toch hebben over de grote Hollandse barokschilders, dan maken we het feest maar meteen compleet met de derde van de "Grote Drie". En die derde was Rembrandt.

Rembrandt van Rijn (Leiden 1606 – Amsterdam 1669) behoort bij de beste schilders ooit. En als je Frans Hals en Vermeer moet verslaan als beste schilder van de Gouden Eeuw, dien je ook van goeden huize te komen. Rembrandt schilderde veel, maar maakte daarnaast ook veel etsen. Net als Dürer is er dan ook veel grafiek van Rembrandt bekend. Er duikt altijd wel eens een "ets van Rembrandt" op een rommelmarkt of veiling op die dan veel geld waard is (paar duizend euro voor een ets).

We weten ook hoe die Rembrandt eruit gezien moet hebben, want hij maakt zijn hele leven zelfportretten om te oefenen.

Hij schildert beroepsmatig vanaf zijn negentiende levensjaar en woont tot zijn zesentwintigste in Leiden. Hij trouwt in 1633 met **Saskia van Uylenburgh**, de nicht van een Amsterdamse kennis en kunsthandelaar. Saskia en Rembrandt gaan in Amsterdam wonen, krijgen vier kinderen, maar er blijft er maar ééntje in leven, **Titus** genaamd. Saskia overlijdt al jong in 1642 en er breekt een periode van tegenspoed aan. In 1645 komt hij ene **Hendrickje Stoffels** tegen, waarmee hij samen gaat wonen (jawel, hij was zijn tijd ver vooruit) en krijgt met Hendrickje nog een dochter (**Cornelia**). Schuldeisers blijven hem echter achtervolgen en in 1656 vindt er een openbare verkoop plaats van de **failliete boedel** van Rembrandt. Toch sterft hij niet in armoede. Hendrickje en Titus richten een B.V. op die Rembrandt inhuurt (een mooie truc om schuldeisers van het lijf te houden) en Rembrandt schildert nog een aantal goed betaalde werken. Ook blijft hij zijn etsen verkopen en handelt hij er wat bij als expert in schilderijen. Hij overlijdt in 1669 en werd, al tijdens zijn leven een beroemd schilder, bijgezet in de **Westerkerk** in Amsterdam.

In zijn eerste werkende periode in **Leiden** schildert Rembrandt vaak kleine schilderijtjes, die een beetje aan Caravaggio doen denken (dus met veel lichtdonker effecten). De personages tonen vaak een sterke emotie of gelaatsuitdrukking. Het vroegste schilderij

Barok - Rembrandt - Steniging van Stefanus - 1625 - Musée des Beaux Arts - Lyon

uit 1625 dat we van hem kennen hangt in Lyon en heet de “[Steniging van Stefanus](#)”. Hij signeert in die tijd zijn werken met [RHL](#) (Rembrandt Hermanszoon Leidensis). In zijn [Amsterdamse](#) beginperiode schildert hij een breed scala van werken. Bekend is zijn “[Anatomische les van dokter Tulp](#)” uit 1632, maar hij maakte ook een hoop individuele portretten van rijke burgers. Zijn werken blijven het lichtdonker effect houden, maar krijgen een groter formaat en een goudbruine, roodkoperen kleurtoon. Hij signeert nu met ‘[Rembrandt](#)’ (dat Leidensis, wat uit Leiden betekent, ging in Amsterdam niet meer op).

Vanaf 1640 krijgen compositie en lichtcontrasten nog meer aandacht. Het lijkt wel of zijn (groeps)portretten in het donker staan met een of twee [felle spotjes](#) erop. Zijn lichtdonker techniek (oftewel “*claire obscur*” op zijn Frans) wordt dus kenmerkender. Het bekendste werk wordt “[Het Korporaalschap van Kapitein Banningh Cocq](#)” uit 1642, wat we tegenwoordig beter kennen als de [Nachtwacht](#).

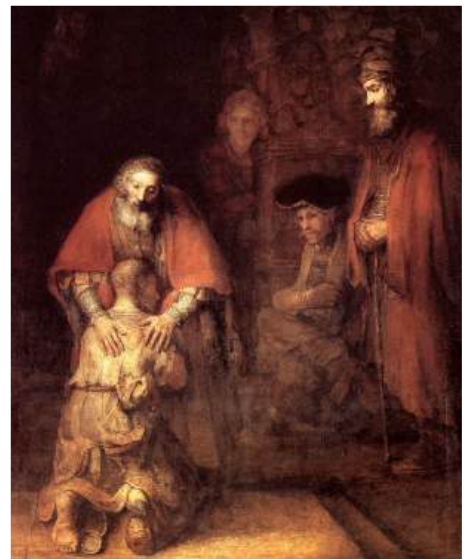

Barok - Rembrandt - 1642 - Korporaalschap van Kapitein Banningh Cocq (Nachtwacht) - Rijksmuseum - Amsterdam

Rembrandt kreeg er 1600 gulden voor. De hele groep mocht erop, maar je moest wel 100 gulden per persoon dokken. Dus schilderde Rembrandt eigenlijk 16 [portretten](#). Op het schild bovenaan het schilderij (amper te zien omdat het zo donker is) staan echter 18 namen. Twee mannen wilden niet betalen en hen heeft Rembrandt dan ook met een half verscholen gezicht geschilderd. Er was er eentje, die gratis op het groepsportret mocht. Dat was de [tamboer](#) (rechts op het schilderij). Tel maar na, je ziet 16 gezichten, twee half verscholen gezichten en de tamboer. En, oh ja, nog een half verscholen gezichtje van een jochie met een pet dat net van achter de groep meekijkt. En een vreemd meisje.

De kapitein is Frans Banningh Cocq (in het zwart met rode sjerp vooraan), naast hem staat zijn luitenant Willem Ruytenburgh (in het geel). Er loopt ook een meisje mee, sterk verlicht en met een gele jurk aan, met een stuk pluimvee aan haar riem. Dit pluimvee stelt een [haan](#) voor. Een andere naam voor een haan was een “kluwier”, wat weer als mascotte symbool stond voor de schutters met hun geweren (de “[kloveniers](#)”). Hun tegenpolen waren de soldaten die met lansen werkten (de “[piekeniers](#)”). De haan geef dus aan dat het om de kloveniers gaat. Sommige personen zijn ook bezig met het laden en vullen van hun geweer. De thuisbasis van de schutters heette de “[Doelen](#)”. De nachtwacht heeft dan ook van 1642 tot 1715 in de Doelen aan de Kloveniersburgwal in Amsterdam gehangen, maar bevindt zich nu in het Rijksmuseum. Overigens, het geheel moet voorstellen dat de schutters nog binnen in de Doelen zijn, via een raam komt er fel daglicht binnen, dus de “Nachtwacht” is eigenlijk een verkeerd gekozen bijnaam. Waarschijnlijk omdat het zo donker is zullen we maar zeggen.

De [laatste](#) periode van Rembrandt (na 1650) wordt vaak gezien als zijn [beste](#) periode. Hij behoudt het “[spotjes](#)”-effect van lichtdonker, maar gaat nog meer dan vroeger met [dikke verflagen klederen](#). En hij gebruikt meer rood- en geelachtige elementen (in plaats van goudbruin en roodkoper). Als voorbeeld hiernaast de “[Terugkeer van de Verloren Zoon](#)” uit het Hermitage in St. Petersburg. Hij boetseert eigenlijk de verf, soms gebruikt hij geen penseel maar een mesje of zijn duim. De structuur van de dikke verflaag geeft dan een soort [driedimensionale werking](#) op het schilderij. Deze structuur, de diepe kleuren en de al vermelde “spotlight” aanpak leverde unieke schilderijen op waar de [emotie](#) duidelijk naar voren komt. Een intieme, [warme](#), sfeer met persoonlijke gezichten en een gedetailleerde schildering van de kledij (die van dichtbij een klederboel is van allerlei geboetseerde kleuren maar er heel natuurgetrouw uitziet).

Barok - Rembrandt - Terugkeer van de Verloren Zoon
- 1669 - Hermitage - St Petersburg - Rusland

In zijn begintijd in Leiden schildert Rembrandt kleine werken met heldere kleuren en grote lichtvlakken, daarna in zijn begintijd in Amsterdam grote werken met “spotjes” effect in roodkoper en goudbruin (zoals de Nachtwacht) en in zijn laatste en beste periode grote “geboetseerde” werken met “spotjes” effect in rood en geelkoper (zoals de Verloren Zoon). Kun je meteen een late Rembrandt van een vroege herkennen.

Rembrandt is een voorbeeld van veel latere kunstenaars geweest. Zijn [boetseerwerk van verf](#) zien we bijvoorbeeld later veel terugkomen. Omdat hij ook veel [etsen](#) maakte bediende hij als kunstenaar zowel de rijken (die opdrachten voor portretten gaven) als de armere laag, die een ets kon kopen. En had je even geen opdrachtgever voor een schilderij, dan drukte je nog een paar etsen extra af.

De Hollandse barokschilderkunst is met Frans Hals, Johannes Vermeer en Rembrandt van Rijn nog lang niet volledig behandeld. Er zijn talloze goede Hollandse schilders (en schilderessen) bekend, die zich vaak specialiseerden op één type voorstelling. De namen hoef je bij deze basiscursus niet te onthouden. Zo waren er [zeeslag](#) schilders (de bekendste waren Willem van der Velde en Albert Cuyp). Of [bloemenschilders](#) (bijvoorbeeld Rachel Ruys). Of [interieurschilders](#) (bijvoorbeeld Pieter de Hoogh). Of [landschapschilders](#) (bijvoorbeeld Jacob van Ruisdael). Voor elke smaak was er wel een specialist. Je kon als schilder daarmee je werken [op voorraad](#) maken. Er kwam altijd wel een liefhebber voorbij die van je specialisatie hield en het mooi vond. Dat was een omslag in de schilderkunst! Werd er in

de renaissance nog vrijwel uitsluitend **op bestelling** geschilderd, in de barok ging men zich breed specialiseren zodat er steeds meer **op voorraad** geschilderd werd en de **kunsthandel** zich sterker ontwikkelde. Je verkocht, wanneer je erop was uitgekeken, je eerder bestelde werk als tweedehandsje en je bestelde gewoon een nieuwe!

Dus in de schilderkunst in de zeventiende eeuw zien we aanhangers van Caravaggio met het sterke lichtdonker, aanhangers van Titiaan met de meer fluwelen voorstellingen en classicisten die overal wel plek vonden voor een Romeins tempeltje. Van alles door elkaar.

Maar wel veel schilderijen met een lading of een ‘dubbele bodem’. Vaak een Christelijke lading met ‘Gedenk te Sterven’. Dramatische lichtdonker effecten, klassieke mythologische figuren, portretten van burgers, maar vaak wel met een “vingertje” van “pas maar op”.

De barok **beeldhouwkunst** en **architectuur** werd dus erg gedomineerd door Bernini. De kern van de barok ligt dan ook wat beeldhouwwerk en architectuur betreft in **Rome**. Bernini had één concurrent, **Borromini** genaamd. Die Borromini was zo gek nog niet en heeft in Rome veel bouwwerken op zijn naam gezet. Zijn kerken waren gebaseerd op nieuwe geometrische figuren zoals een **golvende voorgevel** of de gelijkzijdige driehoek. De interieurs van zijn kerken waren eerder somber grijs dan de gekleurde dramatiek van Bernini. Maar, net zoals de schilder Caravaggio, had Borromini een **niet te genieten humeur**. Hij verloor steeds meer vrienden en pleegde uiteindelijk zelfmoord.

Hoe onderscheidt zich de barokarchitectuur van de renaissance architectuur?

- De **voorgevel** van de gebouwen kreeg een **golvende** rooilijn, in de vorm van een dubbele krul (of een “**voluut**”) in een S-vorm.
- De (kerk)interieurs kregen **één grootse ruimte** in plaats van een hoofdschip met twee zijbeuken
- **Beeldhouwwerken** worden belangrijker in de gebouwen. De buitenmuren en interieurs worden steeds bewerkelijker versierd en de rol van beelden in de kerk wordt groter.
- Niet alleen bij schilderijen wordt er meer gelet op de lichtdonker effecten, ook in de architectuur worden gevels ontworpen die meer **dieptewerking** hebben zodat ook daar de lichtdonker verhouding sterker wordt. Er zit dus veel reliëf in de gevels.
- De interieurs krijgen veel schilderwerk die architectuur **nabootsen**; geschilderde plafonds met nagemaakte koepels, geschilderde muren met nagemaakte nissen, geschilderd namaakmarmer enz. Alles is theateraal.

De klassieke geometrische opbouw vanuit de renaissance blijft bewaard. Symmetrisch, met klassieke zuiltjes, maar eerder op centraal-plan dan basilica opbouw gericht (weet je nog?). En overal **tierelantijntjes**. En waren de gevels van renaissancegebouwen eerder “plat” met rechte lijnen en niet teveel details, de barokgebouwen hebben veel **volume in de gevel**, versterken daardoor het lichtdonker effect en de doorgetrokken lijnen zijn onderbroken met boogjes. Ook iets voor de barok is dat de **omtrek van ramen** werden gedecoreerd met versieringen, terwijl in de renaissance een raam een raam gelaten werd.

Barok - Voluut

De baroktuin werd met veel details aangelegd, symmetrisch, als verlengde van het bouwwerk. De landschapsstijl van Claude Lorrain had hier een invloed op, iedere rijkgaard wilde wel een klassieke tuin hebben (inderdaad, met als het even kon een klassiek tempeltje erin).

In de architectuur zien we ook buiten Rome dat de navolgers van Andrea Palladio niet stilzaten. In Nederland is het bekendste barok bouwwerk waarschijnlijk het [Paleis op de Dam](#) in Amsterdam (begonnen in 1648). In Engeland is dat St. Paul's Cathedral (begonnen in 1675). In Frankrijk het [Paleis van Versailles](#). Opgepimpt klassiek. Over the top.

De rococo: bling-bling in de pruikentijd

Wat gebeurde er na 1700, dus na de barok? We komen in de achttiende eeuw, de pruikentijd, de Verlichting, de Vrijheid. Hoe ontwikkelde zich de kunst in deze periode? Nou, er waren figuren die de opgepimpte klassieke vormen van de barok niet ver genoeg vonden gaan. Het kon nog gekker, vonden ze. Over the top was niet ver genoeg. Waarom zou je je moeten storen aan de klassieke symmetrische opbouw? Waarom al dat strakke? Er moest ruimte komen voor het [ronde](#), het natuurlijke, het [asymmetrische](#), het speelse, het wulpse, het overgedecoreerde, het veelkleurige. Was de over-the-top barok “opgepimpt klassiek”, dan is deze nieuwe vorm volledig “[Bling-Bling](#)”. Deze nieuwe kunstvorm heette [rococo](#), ontstond zo rond 1725 en duurde zo'n 50 jaar.

Barok (onregelmatig gevormde parel) was al een scheldwoord van latere kunstcritici op de zeventiende eeuwse kunst, rococo was dat *nóg* meer. Rococo komt van het Franse woord “Rocaille”, wat “grot” of “rotspartij” betekent. Een grillig geheel, waarbij het onregelmatige en de schelpvorm voorop staat. Anderen zeggen echter dat het woord “barok” verlengd is tot “barococo” om de [overversiering](#) aan te geven. Hoe dan ook, een echt rococo-interieur doet een beetje [pijn aan je ogen](#). Het lijkt wel kermiskunst. Bling-Bling. Maar toch heeft het zijn charme.

[Barok was vooral Lodewijk de 14e, deze nieuwe rococo vereenzelvigd zich met Lodewijk de 15e. Zet je pruik op, we gaan eens kijken.](#)

In het Duitse [Dresden](#) werd een paleis ontworpen door ene Mattheus Daniel Poppelmann. Het heet het “[Zwinger](#)” kasteel, dat van 1711 tot 1722 gebouwd werd. Deze Poppelmann was blijkbaar afwezig toen de les ‘klassieke verhoudingen’ werd gedoceerd, want hij stoort zich nergens aan. Hoezo symmetrie? Hoezo gulden snede? Hoezo niet “te”? Het lijkt een beetje op klassiek (als je van ver kijkt) maar van dichtbij is het echt nieuw. Overal krullen. Overal schelpen. De symmetrie ontbreekt. De klassieke verhouding is zoek. Heel veel decoratie, heel erg versierd. Een kermis-kasteel. De Efteling is er niets bij.

Rococo - Zwinger paleis - 1722 - Dresden

Rococo - Wieskirche - 1745 - Oberammergau

Was het Zwinger paleis aan de buitenkant al bling-bling, veel andere (Duitse) kerken waren van de buitenkant redelijk normaal klassiek, maar van [binnen](#) absoluut bling-bling. Kijk eens naar dit interieur uit de [Wieskirche](#) in [Oberammergau](#) in Duitsland uit 1745. Het doet inderdaad een beetje pijn aan de ogen. Je ziet veel kleuren, veel details, veel door elkaar heen, veel goud, tegen een klassiek ogende achtergrond. Geen enkel boogje mag zo maar een enkel boogje zijn. Het moet versierd. Het lijkt overwoekerd door decoratie.

Was er in de zeventiende eeuwse barok veel aandacht voor “Momento Mori”, in de rococo lijkt er met name veel aandacht te zijn voor “[Carpe Diem](#)”. Pluk de Dag! De frivoliteit viert hoogtij tussen 1725 en 1775. De Franse koning [Lodewijk de 15e](#) spant de kroon. Had zijn overgrootvader Lodewijk de 14e al heel wat maitresses gehad, deze Lodewijk de 15e had niet alleen vele maitresses, ze runden ook het land. Zo was daar ene [Madame de Pompadour](#), die zich bemoeide met de politieke benoemingen. De uitspraak ‘[na ons de zondvloed](#)’ komt van haar en is tekenend voor de korte termijn opvatting over het landsbelang.

[Van enig strategisch inzicht kon Lodewijk de 15e niet beschuldigd worden; wat in de tijd van Lodewijk de 14e zorgvuldig bij elkaar was veroverd verloor Lodewijk de 15e weer snel: zo gingen de strategisch gelegen Franse kolonies Louisiana en Canada verloren.](#)

En had Lodewijk de 15e in het begin best veel vertrouwen van het volk, dit vertrouwen werd gaandeweg minder. Was de frivole rococo stijl dan iets wat vooral leefde bij het Franse koningshuis en de aristocratie, de burgerij hield het meer op het doorzetten van het classicisme. Dat classicisme uit de rococotijd sloot aan bij de vele [filosofen](#) en “[verlichte](#)” denkers zoals Emmanuel Kant en Rousseau. In de achttiende eeuw zie je dus een opkomst van wetenschap, filosofie en vooral ook de roep naar [vrijheid](#), die zal uitmonden in de Amerikaanse en Franse revolutie. Naast het frivole blijft het klassieke ook doorlopen.

De rococo heeft dus een sterke [Franse](#) kant. Waren er in de zeventiende eeuw van de barok eigenlijk maar twee belangrijke Franse schilders (Claude en Poussin), in de achttiende eeuw zien we een behoorlijk aantal Franse schilders naar voren komen. Laten we eens naar de belangrijkste kijken.

Als we het over frivoliteit hebben, dan hebben we het over [Jean-Honoré Fragonard](#) (Grasse 1732 – Parijs 1806). Op zijn schilderijen zien we de adel zich overgeven aan schalkse scènes op slaapkamers en in liefdestuinen. Kijk bijvoorbeeld eens naar “[De Schommel](#)” uit 1770. We zien een adellijke dame op een schommel die haar schoentje uittrapt, zodat ze haar vriendje die in de struiken ligt een glimp van haar dijen kan laten zien. In de tuin kijken een aantal klassieke beeldjes mee naar dit tafereeltje. Je kunt zien dat Fragonard veel geleerd had over het schilderen van landschappen, we zien een soort Claude terugkomen maar nu met dichte en donkere bossages en zonder de klassieke tempeltjes. Maar Fragonard schilderde niet alleen maar wulpse scènes. Hij kon ook prachtige portretten maken. Mijn favoriet is “[De Lezeres](#)”. We zien een meisje geconcentreerd lezen in haar boekje, terwijl ze met haar gele jurk op een stoel met flinke kussens zit. Geen wulpsheid te bekennen, ze is eerder de deugdzaamheid zelve. Eigenlijk is Fragonard daarmee een goede vertegenwoordiger van zijn generatie geworden. Hij schildert [rococo](#) (het wulps) maar kan ook [klassiek](#) schilderen zoals bij De Lezeres.

[Nog iets aparts over Fragonard te vertellen? Als hij op 45-jarige leeftijd met zijn vrouw door Europa trekt, wordt hij verliefd op het 14-jarige zusje van zijn vrouw. Tsja, dat past ook in de rococo zullen we maar zeggen.](#)

Rococo - Fragonard - De Schommel - 1770
- Wallace Collection - Londen

Rococo - Fragonard - De Lezeres - 1776 -
National Gallery of Art - Washington DC

Fragonard was in de leer geweest bij ene [François Boucher](#) (Parijs 1703 – 1770). Boucher was de beschermeling van Madame de Pompadour (de maîtresse van de koning), schilderde en tekende vooral de levensgenietrij in de Franse hogere kringen. En hoewel hij ook veel wulps schilderijen maakte (zoals hiernaast het “Liggend Meisje”), maakte hij ook veel ‘genre’-achtige portretten van gegoede Franse kringen. En hij gebruikte niet alleen olieverf, maar werkte veel met pentekeningen en met krijt ([pastel](#)). Zijn gedetailleerde weergave van stillevens en stoffen werd zijn handelsmerk. Hij schildert in de stijl van Rubens met de “mistige” laag over zijn schilderijen, veel beweging en het zorgvuldig gebruik van kleur.

Rococo - Boucher - 1752 - Liggend Meisje - Alte Pinakothek - München

Vanaf 1648 werd er in Parijs elk jaar in mei een tentoonstelling gehouden waar kunstenaars hun werken konden exposeren. Deze tentoonstellingen werden “Salon de Mai” of kortweg “Salon” genoemd. Een jury bepaalde wie werd toegelaten tot de Salon en loofde prijzen uit. Deze jury bepaalde dus in sterke mate welke kunstenaars konden doorbreken en welke niet. De jaarlijkse Salon was belangrijk: stond je er niet dan telde je als kunstenaar niet mee.

Deze jaarlijkse salons vonden plaats vanaf de zeventiende eeuw, dus ook in de tijd van de barok en rococo. De werken van Fragonard en Boucher werden met opgetrokken wenkbrauwen bekeken, maar omdat de hof- en aristocratische kringen er vol lof over waren werd het maar geaccepteerd. We komen later (in de negentiende eeuw) nog vaak terug op deze salons.

Een andere Franse schilder uit de rococo periode was [Jean Antoine Watteau](#) (Valenciennes 1684 – Nogent-sur-Marne 1721). Hij leefde maar kort omdat hij problemen aan zijn longen had. Hij was de voorloper van Boucher en Fragonard en probeerde in de stijl van Rubens schilderijen te maken

die [momenten van geluk](#) voorstelden. Deze momenten van geluk waren vooral bijeenkomsten van de adel met zang en dans in een bos (“[champêtre](#)” of openluchtbal). Daarnaast schilderde Watteau een aantal portretten van [theaterfiguren](#), bijvoorbeeld de clown Gilles. Deze Watteau volgde de stijl van Rubens. Rond 1700 was er een fel debat gaande of de [compositie](#) van een schilderij of de [kleuren](#) van een schilderij het meest bepalend was. De aanhangers van kleur heetten de ‘[Rubenistes](#)’, de aanhangers van de compositie de ‘[Poussinistes](#)’ (volgelingen van Poussin). Mede door de werken van Watteau wonnen de Rubenistes, zodat er in de achttiende eeuw in Frankrijk vooral de Rubens-achtige fluwelen stijl zo dominant werd en de harde schaduwen en harde lijnen van Caravaggio en Poussin langzaamaan

Rococo - Watteau - Het Venetiaanse Festival (Champêtre) - 1719 - National Gallery of Scotland - Edinburgh

Rococo - Watteau - Gilles - 1718 - Louvre - Parijs

verdwenen. Watteau, Boucher en Fragonard schilderen allemaal met de lichte kleuren en vage contouren van de Rubenistes.

In Italië is er een andere bekende rococo schilder actief. Het is Giovanni Battista Tiepolo (Venetië 1696 – Madrid 1770). Was het in de zeventiende eeuw rustig gebleven in schilderend Venetië, in de achttiende eeuw brengt Tiepolo weer leven in de brouwerij. Een eeuw na Caravaggio was er weer een goede Italiaanse schilder. Deze Tiepolo was enorm productief en schilderde van alles van plafondschilderingen tot portretten tot religieus werk. In de achttiende eeuw waren Italiaanse schilders vooral geliefd om hun muurschilderingen. De rococo was de ultieme periode voor stukadoors en binnenhuis schilders. Hele hordes trokken door Europa om de rijken der aarde hun diensten aan te bieden. Deze Tiepolo was de meest bekende van allemaal. Hij maakte fresco's in Milaan, Bergamo en, uiteraard, Venetië.

Rococo - Tiepolo - 1762 - Villa Pisano - Stra - Italië

Rond 1750 ging Tiepolo met twee zoons naar Würzburg, waar vorst-bisschop Von Greiffenklau net een mooi rococo kasteeltje had laten bouwen. Hij zocht naar een goede interieurschilder en het mocht wat kosten. Tiepolo heeft hier zijn meest bekende fresco's gemaakt. Ook in het plaatsje Stra in Italië schilderde Tiepolo een aantal plafondschilderingen in de zogenaamde "Villa Pisano" (van een bij een zeeslag omgekomen admiraal). Op deze plafondfresco's zien we in denkbeeldige doorkijkjes een aantal familieleden van de Pisano's in de wolken opstijgen naar de hemel, als ware het een Jezus of Maria. Maar omdat de familie Tiepolo het zo vakbekwaam maakt, met veel rococo wolkjes en tierelantijntjes zoals vogels, werd Tiepolo de belangrijkste "binnenhuisarchitect" van de rococo.

In de achttiende eeuw was het gebruikelijk geworden dat je als rijke jongeling ging rondtrekken door Europa. Dit heette de "grand tour". Een soort vroege tienertoer. En je kon geen foto's maken, dus moest je op een andere manier laten zien waar je geweest was. Dat leidde ertoe dat het schilderen van stadsgezichten in de achttiende eeuw opeens heel gewild werd. Vooral in Venetië, de stad van Tiepolo, waren er twee schilders die helemaal losgingen op het schilderen van de Venetiaanse kanalen. Ze keken niet op een gondel meer of minder. De ene heette Guardi en de ander Canaletto. De zus van Guardi trouwde met Tiepolo, dus het was maar een klein kringetje. Omdat vooral veel Engelse jongemannen aan de Grand Tour deelnamen, vonden veel Venetiaanse stadsgezichten van Guardi of Canaletto hun weg naar Engeland. Dus rococo betekende wulps, levendig, teatraal en overgedecoreerd, maar is ook de bakermat van veel (Zuid-Europese) stadsgezichten. Voor nu hoeft je Guardi of Canaletto niet te onthouden, zolang je maar weet dat die Venetiaanse stadsgezichten uit de achttiende eeuwse rococo periode komen.

Zo. Begonnen we de rococo met Poppelmann en het Zwinger kasteel in Dresden, gingen we daarna naar Frankrijk voor het theatrale van Watteau, de wulpsen schone van Boucher en de frivole (maar soms klassieke) Fragonard, om vervolgens in Italië naar Tiepolo en de Venetiaanse schilders van stadsgezichten te kijken. In Engeland zijn twee schilders uit de rococo tijd belangrijk om te onthouden, laten we die eens onder de loep nemen.

De eerste is [Thomas Gainsborough](#) (Sudbury 1727 – Londen 1788). Gainsborough werd bekend om zijn landschappen en portretten van adellijke figuren. We hebben gezien dat de Nederlandse schilder Van Dyck in de zeventiende eeuw de trend zette in Engeland en Gainsborough schildert dan ook vrolijk in de stijl van Van Dyck (en dus ook Rubens) voort. De stijl is klassiek, de Engelse rococo is niet zo wulps en overdreven als de Franse, maar [ingehouden](#). Dus geen ‘over’-versierde gebouwen en schommelende frivole Engelse dames, maar een voortzetting van de klassieke lijn van Van Dyck. Gainsborough trouwde met Margaret Burr, de onwettige dochter van de hertog van Beaufort. De hertog deed niet moeilijk en gaf zijn dochter jaarlijks een bedrag van 200 pond om in het levensonderhoud te voorzien. In het begin van zijn carrière moest Gainsborough veel van zijn vrouw lenen, want met zijn eigen verkopen ging het niet zo goed. Pas later werd hij bekend en werd hij zelfs de hofschilder van de Engelse koning George de derde. Hij overleed in 1788 en ligt begraven in St Anne’s Church in Kew. Veel werken van Gainsborough vind ik koel en afstandelijk, maar zijn beste werk vind ik zijn ‘Blue Boy’, waar de persoonlijkheid van de adellijke jongen tenminste beter in naar voren komt. Een portret waar Van Dyck trots op zou zijn geweest. Gainsborough had in zijn leven één grote concurrent, die hem vaak dwars zat. Die concurrent heette Joshua Reynolds.

[Joshua Reynolds](#) (Plympton 1723 – Londen 1792) was aan één oor [doof](#) en liep met een hoortje rond die hij dan in zijn oor stopte om beter te horen. Verder was hij klein, had hij een rood en pokdalig gezicht, een kromme neus, een gespleten lip en een puntige kin. Kortom, niet moeders mooiste. Misschien is het geen verrassing dat hij nooit getrouwd is geweest maar met zijn zus samenwoonde. Toch was deze Joshua Reynolds een prachtig mens. Een op en top [gentleman](#). Bekend om zijn welbespraaktheid, geliefd om zijn humor, zijn charmante gezelschap en hij zat midden in de society. Later richtte hij de Engelse [Royal Academy of Arts](#) op en is ook om die reden een van de meest belangrijkste figuren in de Engelse kunst. Zijn schilderijen van Gainsborough vaak mooie portretten van aristocraten, ze blijven wat afstandelijk. In de schilderijen van Reynolds zit naar mijn smaak meer leven, het komt [dichterbij](#). Kijk bijvoorbeeld naar het portret van de actrice Miss Abington en haar hond hiernaast. Haar pose met de duim bij haar mond werd ronduit aanstootgevend gevonden. Een prachtig schilderij. Of het portret van de kleine Miss Bowles. Reynolds maakte veel meisjes-met-hondje schilderijen. Huisdieren brengen meer emotie in de werken.

Rococo - Gainsborough - 1770 - Blue Boy - Huntington Library - San Marino - USA

Rococo - Reynolds - 1771 - Miss Abington - Yale Art Center - New Haven - USA

Rococo - Reynolds - 1775 - Miss Bowles - Wallace Collection - Londen

De Mona Lisa van Reynolds

Reynolds kreeg van de Hertog van Leeds een geweldige kopie van de Mona Lisa van Leonardo. Reynolds dacht dat het de échte Mona Lisa was (hij was in Italië op grand tour geweest en was bekend met het werk van Leonardo) en ging op onderzoek uit.

Hij vroeg of de Mona Lisa nog in Frankrijk was. De Fransen in Fontainebleau wisten niet zeker of hun Franse Mona Lisa wel de echte was, het schilderij lag daar toch maar op een zolder stof te verzamelen. De kleuren van de Mona Lisa van Reynolds zijn helderder en mooier en het schilderij is net zo mooi geschilderd. Mooier misschien, Lisa lijkt jonger. Toch is uit later onderzoek gebleken dat het **toch een kopie** was en dat de schilderijen niet waren verwisseld. Leonardo schilderde op populierenhout, deze kopie is op eikenhout gemaakt, dat vooral gebruikt werd door schilders van boven de Alpen. En als er op hout geschilderd is kun je aan de jaarringen van het hout bepalen hoe oud het paneel is. Leonardo's populierenpaneel komt uit 1503, die van Reynolds uit 1602. Het schilderij moet dus later gemaakt zijn dan 1602.

Hoe dan ook, Joshua Reynolds is naar mijn idee de beste Engelse schilder van de achttiende eeuw. Hij ligt, zoals dat hoort in societykringen, begraven in **St. Paul's Cathedral** in Londen.

Voordat we de rococo en de periode van 1725 tot 1760 gaan afsluiten, blijven we even stilstaan bij **porselein**. Bij wat? Bij porselein. Want in deze rococo periode kreeg het maken van porselein een grote vlucht.

Porselein

Ene meneer **Böttger**, die voor de keurvorst van Saksen werkte, vond na lang experimenteren uit hoe je porselein kunt maken. Porselein werd tot dan toe alleen door de **Chinezen** gemaakt en al eeuwen van China naar Europa verscheept. Niemand in Europa wist hoe je porselein kon maken. Deze Böttger wist het geheim te ontrafelen, wat betekende dat je niet meer naar China hoefde te gaan om het te halen. Een commercieel goudmijntje dus.

Er wordt beweerd dat de Italiaanse ontdekkingsreiziger Marco Polo een keer Chinees porselein in zijn handen kreeg. Hij vergeleek het met de schelp van een zeeslak, wat in het Italiaans 'Porcella' heet. Hij noemde de keramieksoort daarom "porcellana" en daar komt de naam "porselein" vandaan.

Porselein was zeer geliefd omdat het erg hard, glanzend, doorschijnend, zuiver en stevig was, zodat je dunnere en lichtere kopjes en borden kon maken. De truc van porselein is dat je een bijzondere vetarme en witte kleisoort moet gebruiken (het zogenaamde "**kaolien**"), zilverzand moet toevoegen, veldspaat (een veel voorkomend mineraal) erbij moet gooien en het kleiwerkje twee keer moet bakken: één keer op 900 graden en één keer (na het toevoegen van lood of tin voor het glazuur) op 1400 graden. Je moet er maar opkomen. Kijk, hadden ze dit geheim eerder geweten. Nu had Böttger het geluk dat er vlakbij de plek waar hij verbleef kaolien in de grond voorkwam. En deze Böttger woonde vlakbij de Duitse plaats **Meissen** in de buurt van Dresden. In 1709 produceerde deze Böttger als eerste in Europa **porselein**. De keurvorst van Saksen wilde koste wat kost voorkomen dat een spion het recept zou stelen en hij stuurde negentig soldaten, twintig onderofficieren en een trommelaar naar Meissen om Böttger te beschermen.

Het geheim van Böttger bleef enige tijd inderdaad bewaard in Meissen. Dat gaf deze vorst een kleine voorsprong op de andere Duitse steden die, meteen nadat ze wisten hoe het moest, ook een [porseleinfabriek](#) opzetten. Meissen porselein is nog steeds het meest bekende Duitse porseleinmerk, herkenbaar aan de [twee gekruiste zwaarden](#) als merkteken. Er zijn wereldwijd veel verzamelaars van Meissen porselein, vooral uit die achttiende eeuwse periode. Het meest gewilde Meissen porselein komt uit de periode toen ene [Kändler](#) artistiek bepalend was (tussen 1731 en 1775), omdat men vindt dat toen het hoogtepunt in de kwaliteitsproductie werd geleverd. Vele anderen vinden Meissen porselein met de kleine poppetjes een beetje te “kermisachtig”. Maar eind achttiende eeuw had elk zichzelf respecterende hofhouding minimaal één Meissen servies.

Böttger bleef zijn hele (korte) leven voor de keurvorst van Saksen werken. Zijn leven was kort door tuberculose, maar misschien heeft het vijftwintig jaar lang met je neus bovenop giftige dampen hangen er ook mee te maken gehad. Toen Böttger stierf, kwam niemand wijs uit zijn aantekeningen. Een goede tip is dus, dat als je een wereldberoemde uitvinding doet, je deze goed documenteert.

Porselein is dus een vorm van [keramiek](#). Keramiek is simpelweg alles wat ontstaat na het [bakken van klei](#) in een oventje. Afhankelijk van de soort klei, de baktemperatuur en wat toevoegingen ontstaan verschillende soorten keramiek. De drie hoofdsoorten zijn:

a) [Aardewerk](#). Men neme wat klei (bijvoorbeeld rivierklei), droogt het en bakt het op niet al te hoge temperatuur. Als je deze goedkopere klei op te hoge temperatuur zou bakken (meer dan 1000 graden) dan breekt het. Als zo'n kleiwerkstuk in de oven breekt heet het overigens een “[misbaksel](#)”. Het voordeel van aardewerk is dat het lekker goedkoop is en overal kan worden gemaakt, het nadeel van aardewerk is dat het [niet waterdicht](#) is. Daarom wordt [glazuur](#) toegevoegd (een dunne laag glas op basis van tin of –wat minder gezond- lood). Als het [geglazuurde](#) aardewerk een rode kleur onder het glazuur heeft wordt het vaak “[majolica](#)” genoemd, als een geelachtige klei gebruikt is wordt het vaak “[faience](#)” genoemd. Omdat faience lichter van kleur is en dus meer op porselein lijkt, werd faience als kwalitatief beter beoordeeld dan majolica. Majolica en faience zijn dus de twee onderverdelingen van het begrip “geglazuurd aardewerk”, maar worden in de praktijk vaak door elkaar heen gebruikt. In [Delft](#) is [nooit](#) porselein gemaakt (al deed men dit wel vermoeden) maar alleen [faience](#). Als er geen glazuur op het aardewerk wordt aangebracht krijg je “[terracotta](#)”. Terracotta is dus poreus (waterdoorlatend) en kan dus niet gebruikt worden voor kannen. “Terra Cotta” komt uit het Italiaans en betekent “gebakken aarde”. Dus: aardewerk is de goedkoopste keramiek, is het geglazuurd dan is het majolica (roodkleurige klei) of faience (lichtere klei); is het niet geglazuurd dan heet het terracotta.

b) [Steengoed](#). Men neme een hele [speciale](#) kleisoort die wél hoge baktemperaturen aankan, genaamd “[gres](#)”. Deze gres kan op 1150-1350 graden gebakken worden zonder te barsten, waardoor de chemische structuur verandert en het [wel waterdicht](#) wordt. Vaak wordt er wat zout toegevoegd in het bakproces om een mooi glanslaagje te krijgen. Steengoed is dus watervast, zuurbestendig en [sterker](#) dan aardewerk, zodat het ook minder snel slijt. Naast kannen en borden werden veel tegels en rioolbuizen van steengoed gemaakt (“[gresbuizen](#)”) omdat het zo sterk was. Helaas komt gres lang niet overal in de natuur voor. In de streek rondom Keulen komt

gres wel veel voor (vandaar ook veel Keuls steengoed), in Nederland werd gres gevonden in Midden-Limburg in de streek rondom **Tegelen**. Zeer bekend zijn de zogenaamde “**baardmankruiken**” uit de achttiende en negentiende eeuw. Dit zijn steengoed kannen waarbij er rond de hals een mannetje met een baard is weergegeven.

c) **Porselein**. Men neme dus de hele speciale klei “**kaolien**” en bakt het minimaal twee keer, zoals hierboven al beschreven. De overtreffende trap van keramiek.

Na dit korte uitstapje in de wondere wereld van porselein, weer terug naar de rococo. Zie je dat in de barokperiode vooral Rome (Bernini), Parijs (Lodewijk de 14e), Madrid (Velasquez) en de Nederlanden (Hals, Vermeer, Rembrandt) de artistieke toon zetten, in de rococo verplaatst het creatieve strijdtoneel van de architectuur en keramiek zich naar **Duitsland** en van de schilderkunst naar **Frankrijk** (Watteau, Fragonard, Boucher) en **Engeland** (Gainsborough en Reynolds). Nederland, Spanje en Italië zijn opeens niet meer zo sterk vertegenwoordigd.

Opmaat tot neoclassicisme: het verhaal van een Franse schilderes

Tijdens de barok en rococo werd er door sommigen een traditionele klassieke lijn doorgezet. Denk aan Claude Lorrain, Poussin of Gainsborough. De klassieke lijn was dus nooit helemaal uit beeld. Maar rond 1775 werd de frivole rococostijl de meeste mensen toch te heftig. Het was te bling-bling. Men zocht weer naar een rustiger, klassiek ideaal. Men greep terug op de klassieken (Griekenland, Rome), zoals eerder de renaissancekunstenaars hadden gedaan. De interesse voor de klassieke culturen werd versterkt toen in 1748 de Oudromeinse stad **Pompeii** werd ontdekt en opgegraven. Rome werd weer “hot”. Deze nieuwe stroming die teruggreep op de klassieke kunst werd het “**neoclassicisme**” genoemd en duurde van ongeveer 1760 tot 1840.

Neoclassicisme betekent het “nieuwe” classicisme als kunststroming dat ontstond aan het eind van de achttiende eeuw. Het begrip “**classicisme**” (zonder de neo) is ruimer en wordt gebruikt voor elke klassieke kunstenaar in elke periode. Zo kun je spreken van het classicisme van Rubens, maar niet van het neoclassicisme van Rubens. Snap je?

Werd de barok in één adem genoemd met Lodewijk de 14e en rococo met Lodewijk de 15e, zo wordt de neoklassieke stijl altijd in verband gebracht met **Lodewijk de 16e**. De oude snoeperd Lodewijk de 15e overleed in 1774 aan waterpokken. Hij was tegen alle verwachting in toch best oud geworden en werd zelfs ouder dan zijn zoon en beoogde troonopvolger (de “dauphin”) die negen jaar eerder was overleden. Hij werd dan ook opgevolgd door zijn kleinzoon, Lodewijk de 16e. Deze Lodewijk probeerde wel veranderingen door te voeren maar kon het tij niet keren en werd na de Franse revolutie van 1792 middels de **guillotine** op 16 oktober 1793 onthoofd.

Ook zijn Oostenrijkse vrouw **Marie-Antoinette** werd een half jaar na haar man onthoofd. Op een mestkar werd ze naar de guillotine op de Place de la Concorde gereden, maar ze gaf geen krimp.

Neoclassicisme - Elisabeth Vigée-Le Brun - Marie Antoinette- 1783 - Privécollectie

Toen ze bij het schavot aankwam straalde Marie Antoinette geen angst uit en ze leek zelfs haast te hebben om te gaan liggen. Ze trapte per ongeluk op de teen van de beul, mijnheer Sanson. Op en top een “lady” verontschuldigde ze zich en zei ze dat ze het niet expres had gedaan. Kijk, dat is nu etiquette.

Het hierboven afgebeelde schilderij van Marie-Antoinette is gemaakt door een [schilderes](#). Zij was de beroemdste portrettist van adellijke families aan het eind van de achttiende eeuw. Ze heette [Elisabeth Vigée-Le Brun](#) (Parijs 1755 – Louveciennes 1842). Haar leven is een prachtig verhaal en ik heb, zoals je weet, een zwak voor vrouwelijke kunstenaars. Ik probeer overal in de wereld zoveel mogelijk Vigée-Le Bruns gezien te hebben. Ik merk dat ik haar schilderijen stiekem gedag wuif als ik uit het museum wegga. Hoe dan ook, ik heb iets met haar.

Haar vader, Louis Vigée, was een middelmatige schilder in Parijs. Op 10 april 1755 werd Elisabeth geboren die het schilderen met de paplepel van haar vader meekreeg. In Wenen werd overigens in hetzelfde jaar Marie-Antoinette geboren.

Elisabeth tekende continu in haar schoolboeken en haar vader wist al snel dat ze schilderes wilde worden. Hij bracht haar onder bij een kennis, professor Davesne. Haar stijl werd snel herkend en ze kreeg al enige faam tijdens haar opleiding. Ze werd de trots van haar vader.

Neoclassicisme - Elisabeth Vigée-Le Brun - Zelfportret - na 1782 - National gallery - Londen

Op 9 mei 1768 sloeg het noodlot echter toe. Haar vader Louis Vigée stikte in een doorgeslikte visgraat en stierf.

Een vriend van haar vader zorgde ervoor dat ze doorging met schilderen en ze kwam in de leer van ene Gabriel Briard. Toen ze vijftien jaar oud was wist Briard dat Elisabeth een betere schilder was geworden dan hijzelf. Veel mensen kwamen naar zijn studio om door haar te worden geportretteerd. Ze specialiseerde zich in het schilderen van [vrouwen](#) (mannen waren meestal nog ongemakkelijk om zich door een vrouw te laten schilderen). Ze zorgde ervoor dat de modellen eruitzagen als prachtige herderinnetjes uit Meissen, of met de grootste hoepelrokken aan. Het leken wel [mode-shoots](#) in de tijd dat er nog geen fototoestel bestond. Het liefst met een grote hoed en een shawl rond de schouders of rond de heupen. En ze probeerde de modellen te bewegen zo [weinig mogelijk make-up](#) te dragen (en dat in de toptijd van de poederdoos). Weldra kwam ook de adel bij haar en ze raakte bekend in de hoogste kringen.

Haar moeder trouwde opnieuw met een man genaamd Le Sèvre, die een gemene zuinige ploert bleek. Elisabeth probeerde hem thuis zoveel mogelijk te ontlopen. In het jaar 1774, toen Elisabeth negentien jaar oud was en Lodewijk de 16e met zijn Marie-Antoinette de troon besteeg, werd ze toegelaten tot de prestigieuze Academie van St. Lucas.

Elisabeth bezocht vaak [galeries](#) op zoek naar ideeën voor haar schilderijen. Tijdens een bezoek zag de eigenaar van een galerie, ene [Le Brun](#), haar wel zitten. Hoewel Le Brun al verloofd was met een ander, zag hij Elisabeth als een ladder om zich in de sociale klasse en in rijkdom te verbeteren. Le Brun probeerde haar maandenlang te versieren en

uiteindelijk gaf ze toe. Ze dacht op deze manier aan haar stiefvader te ontsnappen. In 1776 trouwden ze en werd ze Vigée-Le Brun.

In haar memoires schreef ze dat ze op haar trouwdag nog steeds twijfelde of ze 'ja' of 'nee' moest zeggen. Lieve mensen, als je ooit in deze situatie zit, denk aan haar en zeg 'nee'.

Neoclassicisme - Elisabeth Vigée-Le Brun - Zelfportret met Julie - na 1789 - Louvre - Parijs

Ze kwam er al snel achter dat Le Brun behoorlijk gokte, vreemdging en losse handjes had. Binnen korte tijd had hij niet alleen zijn eigen geld, maar ook dat van haar erdoorheen gejaagd. Toch bleef ze bij hem omdat ze zwanger raakte en in 1778 een dochter kreeg, Julie. Ze schreef dat ze tussen de weeën door nog even snel ging schilderen. En ze kon blijven schilderen; er was inmiddels een **wachttijd** ontstaan bij de adel om zich door haar te laten portretteren.

Frankrijk sloot zich aan bij de Amerikaanse kolonies in hun oorlog tegen de Engelsen. De roep naar vrijheid van de Amerikaanse bevolking zou ook het vuurtje van de **Fransse revolutie** aanwakkeren. Er werd in de straten steeds meer om democratie en vrijheid geschreeuwd. Lodewijk de 16e en Marie-Antoinette kwamen steeds meer in de verdrukking.

Elisabeth schilderde haar eerste portret van Marie-Antoinette toen ze (beiden) vierentwintig jaar oud waren. In de volgende tien jaar zou ze haar nog zeker zo'n dertig keer schilderen. En ja, als je zoveel tijd met elkaar doorbrengt, ontstond er een band tussen Marie-Antoinette en Elisabeth. Elisabeth maakte ook een aantal (later wereldberoemde) portretten van zichzelf en haar dochter. Ondanks Le Brun, die ze zo min mogelijk probeerde te zien, was ze toch gelukkig. Maar door het volk werd ze gezien als het **lievelingetje van de koningin**. Op haar zevenentwintigste werd ze toegelaten tot de Koninklijke Academie van kunsten. Er werden veel schandalen over haar verteld, dat ze alleen tot de Academie was toegelaten door haar contacten met het hof, dat ze een relatie met een andere schilder had die eigenlijk haar schilderijen maakte, dat ze nooit een officiële opleiding had afgesloten en dat ze een te luxe levensstijl zou hebben. Ze gaf eens een feest in Griekse stijl die haar vijftien francs kostte. Boze tongen in Parijs maakten er 20.000 francs van. In Rome was het gerucht dat het feest 80.000 francs gekost zou hebben. Haar schare vijanden groeide. Maar het was haar man Le Brun die al hun geld uitgaf.

De roep om revolutie werd groter. Op 14 juli 1789 werd de Bastille bestormd. Op 5 oktober werd Versailles belaagd en moesten Lodewijk en Marie-Antoinette vluchten. Elisabeth moest ook vluchten. Ze pakte haar dochter Julie en de laatste tachtig francs die haar man niet vergokt had en vertrok naar Italië. Ze trok van Turijn naar Florence naar Napels en begon weer te schilderen, want haar roem was haar vooruitgegaan.

In 1792 vluchtten Lodewijk de 16e en Marie-Antoinette nogmaals, ditmaal probeerden ze naar Varennes te gaan. Ze werden gegrepen en in Parijs gevangengezet. En zoals eerder gezegd, in 1793 onthoofd. Elisabeth was inmiddels van Italië naar Oostenrijk vertrokken. In 1794 kon ze zich eindelijk laten **scheiden** van haar man.

Le Brun begon meteen aan het schrijven van een boek over het leven van zijn ex-vrouw, erop gebrand om de laatste cent uit de relatie te halen.

Elisabeth trok in 1795 verder naar Praag, Berlijn en, uiteindelijk, St. Petersburg. En in de zes jaar dat ze in St. Petersburg woonde werd ze nog beroemder, rijker en gelukkiger dan ze ooit geweest was.

In Frankrijk moest [Napoleon Bonaparte](#) tussen 1795 en 1799 nog medeheersers om zich heen dulden, in 1804 werd Napoleon door zichzelf tot keizer gekroond. Elisabeth's dochter Julie kreeg verking met een Rus genaamd Nigris. Elisabeth zag dat Julie zich in hetzelfde gevaar gooide als ze zelf had gedaan met Le Brun. Dat leidde ertoe dat Julie zich van haar moeder ging afzetten. Ze zag haar dochter, waar ze zich ooit zo close mee schilderde, nog maar zelden.

Elisabeth reisde door Rusland en wilde terug naar haar oude liefde Frankrijk. Ze zou nooit meer in Rusland terugkomen, ondanks haar belofte aan tsaar Alexander. Na twaalf jaar was ze weer in Frankrijk terug. Hoewel ze nog veel schilderde, ook in de hogere kringen, reisde ze steeds minder en kocht ze een huis in [Louveciennes](#) naast Parijs. In 1819 stierf haar dochter Julie. Ze ging steeds meer op zichzelf leven en schilderde nog maar zelden. Wel schreef ze haar autobiografie (in drie delen), waar we al deze gedetailleerde kennis aan overgehouden hebben. Op 13 maart 1842 stierf Elisabeth Vigée-Le Brun op 87-jarige leeftijd. Ze ligt begraven op het kerkhof van Louveciennes.

Op haar graf staan de woorden: “Hier, uiteindelijk, kan ik rusten” (Ici, enfin, je repose).

Kijk. Marie-Louise Elisabeth Vigée-Le Brun. Mijn heldin. Dé kunstenares van Lodewijk de 16e stijl. Maar de neoklassieke kunst begint pas met Vigée-Le Brun. Er gaan nog veel illustere figuren volgen in deze klassieke lijn.

Tot slot

We gaan in de [volgende les](#) verder door met het neoclassicisme, waar Vigée-Le Brun zo mooi de overgang van Lodewijk de 16e naar Napoleon en verder meemaakte. We zullen zien dat de neoklassieke stijl zich afzet tegen de “romantische” stroming. We gaan kijken naar de zogenaamde “neo-stijlen”. De industriële revolutie breekt los. Fotografie wordt uitgevonden. De realisten komen. De impressionisten. En de post-impressionisten. Je ziet het, in de negentiende eeuw wordt chaos troef. We gaan proberen er een begrijpelijke lijn in te brengen!

Maar eerst nog een aantal vragen over de kunst in de zeventiende en achttiende eeuw. Hoe goed denk je de barok, de rococo en de vroege neoklassieken te kennen? Als je zin hebt, mag je de volgende tien vragen beantwoorden.

1. Een “Vanitas” schilderij gaat over
 - a. Lol maken in het leven (vrolijkheid, theater, wijn en zang)
 - b. Denken aan je sterfelijkheid (doodshoofd, dovende kaars)
 - c. IJdelheid van adellijke mensen (statige portretten)
 - d. Tafereeltjes van normale mensen in hun dagelijkse werk
2. Welke uitspraak is waar over Caravaggio?
 - a. Rembrandt was het grote voorbeeld van Caravaggio
 - b. Caravaggio was een keurig burgermannetje
 - c. Caravaggio maakte zeer veel fresco's
 - d. Caravaggio schilderde in een directe, dramatische lichtdonker methode waarbij hij alles zeer realistisch schilderde

3. Welke uitspraak is niet waar over Bernini?
- Bernini's bekendste werk is het schilderij "De extase van St. Theresa"
 - Bernini was architect
 - Bernini hield van fonteinen en obeliskken
 - Bernini is een bekende barok kunstenaar
4. Welke uitspraak is niet waar over Rubens?
- Van Dyck is een leerling van Rubens
 - Rubens was naast schilder ook diplomaat
 - Rubens kende de Spaanse schilder Velázquez
 - Rubens staat bekend om zijn slanke vrouwenfiguren
5. Wie komt waar vandaan?
- Rembrandt komt uit Amsterdam, Hals uit Leiden en Vermeer uit Delft
 - Rembrandt komt uit Leiden, Hals uit Amsterdam en Vermeer uit Utrecht
 - Rembrandt komt uit Leiden, Hals uit Haarlem en Vermeer uit Delft
 - Rembrandt komt uit Amsterdam, Hals uit Haarlem en Vermeer uit Utrecht

6. Uit welke periode komt –aan de gevel te zien – deze kerk?
- Renaissance
 - Barok
 - Rococo
 - Neoclassicisme

7. Welke uitspraak over keramiek is waar?
- Aardewerk is watervast
 - Böttger kon als eerste in Europa porselein maken
 - Porselein wordt van gres gemaakt
 - Majolica en faience zijn soorten steengoed

8. Welke schilder maakte dit schilderij?
- Rembrandt
 - Watteau
 - Claude Lorrain
 - Nicolas Poussin

9. Een pastelschilderij is gemaakt van:
- Een soort krijt
 - Eiwit en pigment
 - Olie en pigment
 - Water en pigment

10. Welke uitspraak is juist?
- Vigée-Le Brun en Velázquez zijn schilders uit de barok
 - Vermeer en Poussin zijn schilders uit de barok
 - Tiepolo en Watteau zijn schilders uit de barok
 - Claude Lorrain en Joshua Reynolds zijn schilders uit de barok

Antwoorden: 1-B; 2-D; 3-A; 4-D; 5-C; 6-B; 7-B; 8-C; 9-A; 10-B